

Ж.БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н.ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д.12.23.669 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

УДК: 340.115.7
Кол жазма укугунда

Айдарбекова Гульнара Бейшекеевна

КӨЧМӨНДӨР ЦИВИЛИЗАЦИЯСЫНЫН УКУКТУК МАДАНИЯТЫНЫН
ФЕНОМЕНИ: ТАРЫХЫ ЖАНА АЗЫРКЫ УЧУРУ

12.00.01 – мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы

юридика илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2025

Диссертациялык иш Бишкек шаарындагы Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институтунун мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасында аткарылган

Илимий консультант:

Токтобаев Болот Токтомушевич Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасынын башчысы, юридика илимдеринин доктору, профессор

Расмий оппоненттер:

Исманов Таалайбек Кадырович УНПК

“Эл аралык университет “Кыргызстан”, “Юриспруденция жана эл аралык укук” кафедрасынын юридика илимдеринин доктору, доцент

Кулдышева Гультара Кенжеевна

Ош мамлекеттик университетинин Тарых-юридикалык институтунун директору, юридика илимдеринин доктору, профессор

Ботоева Чынара Кычыйевна

Ж.Абдрахманов атындагы КРнын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын “Юриспруденция жана философия” кафедрасынын юридика илимдеринин доктору, доцент

Жетектөөчү уюм:

КРнын ИИМдин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы академиясынын мамлекеттик-укуктук дисциплиналар кафедрасы. дареги: Кыргызстан, 720033, Бишкек ш., Чокан Валиханов көч., 1а.

Диссертациялык иш “**2025-жылдын 03-апрелинде саат 15.30да** юридикалык илимдердин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Б.Н.Ельцин атындагы

Кыргыз-Россия славян университетинде түзүлгөн Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү 132, конференц-зал (ауд.209).

Конференциянын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу көч., 394) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720021, Бишкек ш., Киев көчөсү 44) китепканаларынан, ошондой эле, диссертациялык кеңештин сайтынан: <https://vak.kg/dissertacionnye-sovety/lk-d-12-23-669/> таанышууга болот.

Автореферат **2025-жылдын 03 –мартында** таратылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, юридика
илимдеринин кандидаты**

Сагыналиева В.Ж.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз элинин укуктук маданияты кылымдар бою көчмөн жашоо образынын, үрп-адаттарынын жана диний ишенимдеринин таасири астында калыптанган байыркы салттарга таандык. Алар байыртадан бери муундан муунга өтүп келе жаткан элдик эрежелердин негизинде калыптанган оозеки мыйзамдар жана үрп-адаттар коомдук мамилелерди жөнгө салууда негизги ролду ойногон.

Укуктук маданияттын калыптанышында адеп – ахлак жана адилеттүүлүк нормаларын чагылдырган эпикалык чыгармаларды жараткан жана аткарган акындар жана элдик соттор - бийлер маанилүү роль ойношкон. Алардын чыгармачылыгы коомдук тартипти бекемдөөгө жана адилеттүүлүктү сактоого салым кошкон.

Кыргыздардын көчмөн коомунун укуктук маданияты динамикалуулугу, жолун жолдоочулугу жана гуманисттик мүнөзү менен айырмаланган. Ал ар дайым өнүгүп келе жатат жана ар бир жаңы муун бул процессти алардын руханий өсүшүнүн жана өнүгүүсүнүн ажырагыс бөлүгү катары кабыл алып, аны өркүндөтүүгө аракет кылышты.

Кыргыз элинин укуктук маданияты эркиндикти сүйгөн жашоо образында, каада-салттарды жана үрп-адаттарды урматтоодо, кулчулуктун жоктугунда, салыштырмалуу эркиндикте жана аялдардын тең укуктуулугунда, ошондой эле өнүккөн элдик оозеки чыгармачылыкта жана руханий маданиятта көрүнгөн

Е.О. Новожилова өзүнүн "Социалдык-тарыхый экологиядагы Евразиялык көчмөнчүлүк феномени" деген макаласында: "көчмөнчүлүк феномен талаадагы жашоого туруктуу адаптациялык комплекс катары калыптанган өзүнчө маданият менен мүнөздөлөт" дейт, ошондой эле, Евразия континентиндеги тарыхый жүрүштү эки миң жылдан ашуун убакыттан бери отурукташкан коңшулар менен болгон татаал жана ар түрдүү мамилелер аныктаган жана көптөгөн миграцияларга триггер болгон"- деп белгилейт (*Новожилова, Е.О. Феномен евразийского кочевничества в социально – исторической экологии. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение [Текст] / Е.О. Новожилова // Вопросы теории и практики. – 2013. – №6. – С. 132.*)

Биздин көчмөн ата-бабаларыбыздын укуктук маданиятын изилдөө мамлекеттүүлүктү жана улутту сактап калууга мүмкүндүк берген укуктук системага объективдүү баа берүү үчүн зарыл.

Бүгүнкү күндө укуктук көчмөн маданиятынын феномени түрк көчмөн цивилизациясынын баалуу мурастарынын бири катары негиздүү кызыгууну жаратууда. Көптөн бери илимде көчмөн элдерде мамлекеттүүлүктүн жана укуктун өнүкпөгөндүгү, алардын тарыхый жактан артта калгандыгы тууралуу пикирлер айтылып келген.

Коомдук жашоону уюштуруудагы цивилизациялуу башаттар – укук, мыйзам, мамлекеттүүлүк көчмөн кыргыздар Россия империясына кошулгандан кийин гана пайда болгон деп эсептелген.

Бирок, заманбап илимий изилдөөлөр бул пикирди жокко чыгарат.

Тарыхый-археологиялык булактар укуктук жана мамлекеттик институттар тарыхый салттын ажырагыс бөлүгү болуп, алардын маданиятында жана коомунда терең тамырлашкандыгын тастыкташат. Алар орто кылымдын башында эле коомдук мамилелерди жөнгө салган жана тартипти сактоого салым кошкон үрп-адаттардын жана нормалардын татаал системасына ээ болушкан.

Көчмөн кыргыздардын өз алдынча башкаруу формалары, анын ичинде аксакалдар кеңештери жана элдик курултайлар – коомдогу тартипти сактоого жана чыр-чатактарды чечүүгө жардам берген структуралар болгон. Заманбап изилдөөлөрдүн негизинде көчмөн цивилизациясынын укуктук маданияты бир катар негизги параметрлери боюнча салттуу укуктан айырмаланган уникалдуу көрүнүш экендиги айкын болууда.

Укуктун руханий статусу, социалдык булактары, индивидуализм менен коллективизмдин катышы, ошондой эле адам укуктары, улуттук укуктук менталитеттин мыйзам ченемдүүлүктөрү жана социалдык маанилүү фактыларды укуктук идентификациялоо – мунун баары көчмөн кыргыз коомунун укуктук системасынын өз алдынчалыгын күбөлөндүрөт.

Ошондуктан акыркы жылдары заманбап мамлекетте тарыхый тамырларга көбүрөөк кайрыла баштаганы бекеринен эмес. Кыргыз Республикасынын Конституциясында, преамбуласында: "Мамлекеттеги нукура элдик бийликти ырастап, ата-бабаларыбыздын салттарын сактап, Айкөл Манастын осуяттарын аткарып, биримдикте, тынчтыкта жана ынтымакта, табият менен гармонияда жашоого умтулабыз" деп жазылган.

Мындай жакындашууну Конституциянын 7 – беренеси: "Элдик Курултай - коомдук-өкүлчүлүктүү жыйыны» экендигин да ырастайт. Ал эми Элдик Курултай кеңешүүчү, байкоочу жыйын катары коомду өнүктүрүү багыттары боюнча сунуштарды берет" (*Кыргыз Республикасынын Конституциясы 5-май, 2021-жыл. Элдик добуш берүү (референдум) менен кабыл алынган 11-апрель, 2021-жыл [Текст] // Эркин-Тоо. – 2021. – 5-май*).

Дал ушундай Курултай калктын мамлекеттик демократиялык курулуштун жана көчмөн цивилизациясынын, кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүшүнүн алгачкы этаптарындагы катышуусунун элементи болгон.

Ошондой эле улуттук иденттүүлүктү - элдин руханий маданиятынын ажырагыс бөлүгүн сактоо боюнча социалдык – укуктук өнүгүүнүн негизги векторлорун чагылдырган бир катар мамлекеттик маанилүү программалар, доктриналар иштелип чыккан жана кабыл алынган

Бүгүнкү күндө салттуу укуктун заманбап түшүнүгүнө жана анын акыйкаттык, теңдик, эркиндик жана гуманизм идеяларын камсыз кылган институт катары коомдук турмуштагы ролуна негизделген жаңы маданий жана укуктук саясаттын зарылдыгы келип чыкты.

Ушуга байланыштуу улуттук укуктук маданияттын баалуу компоненттерин кароо актуалдуу болуп саналат, глобалдык модернизациялык кайра түзүүлөр мезгилинде коомдун укуктук климатына жана укуктук маданиятына таасир этүүчү факторлор өзүнчө талдоону талап кылат. Тилекке каршы, постсоветтик мамлекеттердеги тарыхый, философиялык жана теориялык-укуктук ой батыштын илимий концепцияларына кыйла деңгээлде таянгандыгын белгилей кетүү керек.

Бирок, ал дайыма эле көчмөн коомдордун өнүгүү өзгөчөлүктөрүн эске алынбаган жана көчмөн цивилизацияларына жетиштүү көңүл бурган эмес.

Белгиленген жагдайлар өз алдынча диссертациялык изилдөө контекстинде теманы тандоого негиз болду.

Диссертациялык илимий изилдөө ишинин темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар, билим берүү жана илимий

мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы.

Диссертациянын темасы республиканын Конституциясынын жоболоруна; 2040-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясына; 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасына; 2022-2027-жылдарга улуттук каада-салттарды сактоо жана өнүктүрүү жөнүндө улуттук программага байланыштуу; 2023-2026-жылдарга Кыргыз Республикасынын укуктук саясатынын концепциялары, 2021-2026-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасында "Кыргыз жараны" жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү концепциясы (Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы менен бекитилген, 13-ноябрь, 2020-ж.о 39) укуктук маданиятты жогорулатуу, укуктук мамлекетти жана жарандык коомду түзүү боюнча милдеттерди мамлекет тарабынан жүзөгө ашыруунун орто мөөнөттүү келечегине багытталган.

Илимий изилдөө иштин максаты жана милдеттери. Диссертациялык илимий изилдөө ишинин **максаты** - көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятынын феноменин бир бүтүн жана көп кырдуу көрүнүш катары комплекстүү түшүнүү, анын азыркы кыргыз коомунун реалдуулуктарына карата колдонулган тарыхый-укуктук жана теориялык-методологиялык аспектилерин карап чыгуу.

Коюлган максаттарга жетүү үчүн төмөнкү милдеттер берилген:

- 1). евразиялык тарыхый-укуктук илимдин контекстинде көчмөн цивилизациясынын концепцияларын иликтөө жана системалаштыруу;
- 2). көчмөн цивилизациясынын ажырагыс бөлүгү катары укуктук маданият феноменин изилдөө;
- 3) укуктук маданияттын калыптануу процессин кыргыздардын адат укугунун негизинде талдоо;
- 4) көчмөн евразиялык цивилизациянын илимий таанымынын методологиясын ачып берүү;
- 5) көчмөн цивилизациясын таануунун куралы катары изилдөө методдорун жалпылоо жана системалаштыруу;
- 6) көчмөндөрдүн укуктук салттарын жана алардын азыркы коомдун укуктук маданиятына тийгизген таасирин изилдөө;
- 7) Кыргызстандын маданиятындагы жана укуктук тутумундагы аксакалдар сотторунун ролун кароо;
- 8) элдик Курултайдын өзгөчөлүгүн кыргыз элинин элдик эркин билдирүү жана укуктук маданиятын көрсөтүү ыкмасы катары талдоо;
- 9) улуттук иденттүүлүктүн азыркы коомдун укуктук аң-сезимине тийгизген таасирин карап көрүү;
- 10) укуктук маданиятты инсан менен мамлекеттин өз ара аракеттенүүсүнүн негизи катары иликтөө;
- 11) азыркы коомдун укуктук маданиятын калыптандырууда мамлекеттик органдардын ролун ачыктап берүү;
- 12) көчмөн цивилизациясынын укуктук мурасынын абалын талдоо жана Кыргызстанда укуктук маданиятты жогорулатуу боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Иштин илимий жаңылыгы биринчи жолу жаңы изилдөө багыттарын, теориялардын жана түшүнүктөрдүн илимий жүгүртүүгө киргизилген тезистин жана укуктук булактары боюнча тиешелүү

адабияттарды талдоо негизинде болуп саналат. Көчмөн цивилизациясынын феноменинин, али изилдене элек мезгилдеги жана тиешелүү аймактын өзгөчөлүктөрүн чагылдыруу аракети көрүлүүдө. Мындан тышкары, бул иш комплекстүү мүнөздөгү биринчи изилдөө болуп саналат, анда көчмөн цивилизациясынын укуктук негиздерин өнүктүрүү жана өркүндөтүү боюнча тыянактар жана практикалык сунуштар аныкталган:

1. Диссертациялык деңгээлде алгачкы жолу көчмөн мамлекеттердин мамлекеттик уюмун негиздөөнүн укуктук аспектилерине тиешелүү проблемалардын комплексин жаңы позициялардан, заманбап мамлекеттердин калыптанышынын трансформациясынын призмасы аркылуу иликтөөгө аракет жасалды.

2. Диссертациялык иш Евразиялык цивилизациянын контекстинде көчмөн мамлекеттүүлүк шартында кыргыз коомунун укуктук маданиятын биринчи жолу феноменологиялык изилдөө жана анын азыркы чындыкка сынуусу болуп саналат. Бул жерде феномен түшүнүгү өзү (грек. - грек тилинен адаттан тышкы көрүнүштү, сейрек кездешүүчү фактыны, түшүнүү кыйын болгон нерсени болжолдойт) буга чейин мындай планда каралбаган изилдөөнүн жаңылыгын жана оригиналдуулугун алдын ала аныктайт.

3. Демек, юридикалык илимде сейрек колдонулуучу феноменологиялык жакындашуу “көчмөн цивилизациясынын четтөөсүз жалгыз анык, өзүнчө өзгөчө көрүнүшү маңызынын маанилеринин жашыруун, билинбеген сапаттарынын чагылышы”, ал көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятын негиздөөдө пайдаланылуучу бир катар факторлорду эске алууну талап кылат: жашоонун өзгөчө түрү, көчмөн жашоо образы, адат укугу, адаттык-укуктук аң-сезим, укуктук салт, каада-салт ж.б.; бирдиктүү тилдик чөйрө (хунн, түрк, кыргыз); көчмөн мамлекеттердин гана эмес, башка укуктук системалардын да саясий-укуктук түзүлүшүнүн байыркы жана азыркы замандагы окшоштугу (мисалы, аскердик-ондук система; ондук - бөлүм, жүздүк - рота, миңдик - батальон, түмөн - дивизия).

4. Улуттук иденттүүлүктүн, анын ичинде менталитеттин, идеологиянын жана укуктук аң-сезимдин жарандык коомдун укуктук маданиятын калыптандырууга тийгизген таасирине өзгөчө көңүл бурулат. Укуктук маданияттын азыркы абалынын көйгөйлүү аспектиери иликтенет жана болжолдоону жүзөгө ашырат. Коомдун укуктук маданиятынын сапатын жогорулатууга жана элдин маданий өзгөчөлүгүн сактоого багытталган Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатын өркүндөтүү боюнча чаралар сунушталат (3, 4-бөлүмдөрдү жана практикалык сунуштарды караңыз).

5. Диссертацияда Кыргызстандагы азыркы студент жаштардын укуктук маданиятын жана укуктук аң-сезимин өз алдынча изилдөөнүн жыйынтыктары берилген. Эмпирикалык изилдөө методдору колдонуу менен онлайн анкеталоону камтып, маалыматтарды чечмелөө ыкмалары жана маалыматты графикалык түрдө көрсөтүү болгон. Изилдөөнүн жүрүшүндө Кыргызстандын үч жогорку окуу жайынын юридикалык факультеттеринин 580 студенти сурамжыланды. Изилдөөнүн натыйжалары жаштардын укуктук маданиятын жана укуктук аң-сезимин жогорулатуу боюнча чараларды иштеп чыгуу үчүн пайдалуу болушу мүмкүн (1, 2, 3-тиркемени караңыз).

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертациялык илимий изилдөө ишинин материалдары жана натыйжалары мурунку тажрыйбанын руханий баалуулуктарын

пайдалануунун негизинде коомдун укуктук маданиятын жогорулатуу боюнча мыйзамдарды өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

Көчмөн цивилизациясынын укуктук мурасын изилдөө Кыргызстандагы заманбап тарыхый-укуктук илимдин мазмунун байытат, бул проблематика боюнча мындан аркы илимий иликтөөлөрдү жүргүзүүгө түрткү болот.

Диссертациялык изилдөө жогорку окуу жайларында мамлекеттин жана укуктун теориясы жана тарыхы, конституциялык укук, саясий жана укуктук окуулардын тарыхы, юридикалык илимдин тарыхы жана методологиясы, укук философиясы, укук антропологиясы жана студенттердин укуктук маданиятын жогорулатуу боюнча атайын курстарда окуу процессинде колдонулушу мүмкүн.

Жактоого чыгарылган негизги жоболор:

1. "Көчмөн цивилизациясы" түшүнүгүнүн автордук аныктамасы сунушталат, аны менен адамзат тарыхынын мыйзам ченемдүү көрүнүшү катары Евразиянын генетикалык тектеш этносторунун (гунндар, кидандар, карлуктар, наймандар, кареиттер, моңголдор, ногайлар ж.б.) биригүүсүн билдирген маданий кубулуш, чарбалык ишмердүүлүктүн жана турмуш тиричиликтин өзгөчө түрү, жаратылыштын уникалдуу жаратылышы жана көчмөн коомдун укугунун өзгөчөлүктөрүн ишке ашыруу, мамлекеттүүлүктүн формаларын түзүүнүн өзгөчөлүгү жана бийлик мамилелерин легитимдештирүүнүн өзгөчө ыкмасы түшүнүлөт.

Номаддардын жашоосунун өзгөчө шарттары менен шартталган Евразиядагы көчмөн жашоо образы уникалдуу цивилизациянын калыптанышына негиз болду. "Кыргыздардын этникалык массивдери" (хунн, түрк, империялык, советтик жана азыркы) деп аталган бул цивилизацияда мамлекеттүүлүктүн эң алгачкы формалары жаралган.

Көчмөн цивилизациясы феноменологиялык мүнөздөгү адаттык-укуктук маданияты менен айырмаланган. Бул укуктук маданият социалдык жана маданий-укуктук феномен катары азыркы Кыргызстандын укуктук аныктыгын жана коомдук турмушун калыптандыруучу баа жеткис мурас болуп саналат.

2. Теориялык-укуктук илимде көчмөн цивилизациясын изилдөө боюнча илимдин кеңири тармактарында колдонулган ар кандай теориялык-методологиялык ыкмалардын жана каражаттардын олуттуу арсеналы топтолгон. Заманбап дүйнөлүк илим көчмөн цивилизациясынын тарыхый процесстерин ар кандай көз караш менен түшүндүрүүгө мүмкүндүк берген укуктук мамилелердин кеңири чөйрөсүн өзүнө камтыйт.

Адат - укуктук маданият адат укукка негизделген руханий баалуулуктарга, коомдун жана инсандын, социалдык топтордун жана коомдун укуктук аң-сезиминин мазмунун өнүктүрүүгө жана трансформациялоого, коомго жат укуктук стереотиптерди, көз караштарды жана баалуулуктарды бузуу түрүндө коомдук мамилелерге таасир этет.

3. Кыргыздардын адат укугунун негизинде укуктук маданиятты калыптандыруу азыркы Кыргызстандын коомун жана мамлекетин башкарууда маанилүү роль ойнойт жана адаттын жана шарияттын ченемдеринин спецификалык формасы катары калыптанган. Анын негизинде салттуу руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктар калыптанат, алар коомдук жана мамлекеттик турмуштун негизи болуп саналат.

Кыргыздардын адат укугу-бул коомдун ар кандай жактарын: социалдык, мүлктүк, саясий ж.б. аныктаган эрежелердин жана каада-салттардын жыйындысы, ал тарыхтын белгилүү бир мезгилинде салттуу коомдо бийлик системасы тарабынан

жактырылган салттуу жүрүм-турум ченемдеринин негизинде калыптанган. Натыйжада бул система Аксакалдар соту жана элдик чогулуштар – Курултайлар сыяктуу формаларга ээ болду.

4. Көчмөн цивилизациясын изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери укуктук илимдин теориялык негиздерин калыптандыруу жана салттуу ченемдерди иш жүзүндө ишке ашыруу үчүн фундаменталдык курал болуп саналат.

Комплекстүү методологиялык ыкманы колдонуу көчмөн цивилизациясынын феномени, ошондой эле чектеш дисциплиналар проблемаларын изилдөө жаатындагы укуктук билимдер жана түшүнүктөрдүн чечмелениши жаңы реалдуулуктарда ой жүгүртүүнү талап кылат деп ырастоого негиз берет. Бул жагынан алганда, феноменологиялык анализдин айрым аспектилерин биздин изилдөө үчүн маанилүү, бул анын өзгөрүлбөгөн семантикалык структурасын орнотуу үчүн ар кандай тараптардын жана компоненттердин катышынын жол-жобосунан, ошондой эле синергетикалык методдордон турат.

5. Көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятын иликтөөнүн салттуу усулдарынын комплексин пайдаланууда, биринчиден, дүйнөлүк цивилизациялык процесстин контекстинде көчмөн цивилизациясы катары негизделген жана каралган уникалдуу маданий жашоо образы катары номадизмге салыштырма-укуктук талдоо жүргүзүү зарыл. Экинчиден, аны саясий, укуктук жана маданий-философиялык мамилелердин чыгармачылык потенциалынын булагы катары негиздеп, карап чыгуу зарыл.

Көчмөн цивилизацияларынын укуктук маданиятын изилдөө методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү анын укуктук, дүйнө таанымдык, моралдык-этикалык, социомаданий, аксиологиялык жана башка аспектилерин камтыган ар тараптуулугун баса белгилейт, бул адаттагы укуктун социалдык жана укуктук ролу менен шартталган.

6. Көчмөн цивилизациясынын укуктук салттары жана баалуулуктары заманбап укуктук мейкиндикти калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт, анткени Кыргызстандын аймагында жашаган ар кандай этностук жана маданий топтордун ортосундагы социалдык гармонияны, адилеттүүлүктү жана өз ара түшүнүшүүнү бекемдөөнүн жолу болот.

Көчмөндөрдүн адат укугунун элементтерин мамлекеттин укуктук маданиятына киргизүү натыйжалуу жана адилеттүү укуктук механизмдерди түзүүгө өбөлгө түзөт, бул коомдун туруктуу өнүгүүсүнө жана этностор аралык тынчтыкты жана ынтымакты чыңдоого шарт түзөт.

7. Заманбап аксакалдар соту бекем укуктук негизге жана мамлекеттик колдоого ээ болгон уникалдуу институт болуп саналат. Алар тиричилик деңгээлинде жергиликтүү чыр-чатактарды жөнгө салуу боюнча мамлекеттик иш-милдеттерди, ошондой эле анча оор эмес иштерди чечүү боюнча мамлекеттик иш-милдеттерди аткарат. Мындан тышкары, аксакалдар соту мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштардын көпчүлүгүн карап, сот системасына оорчулукту азайтууга көмөктөшөт.

8. Заманбап Элдик курултай маданий мурастарды сактоого жана мамлекеттик бийлик органдары менен коомдук байланыштарды, социалдык топторду, этносторду жана жарандарды чыңдоого өбөлгө түзөт. Президент жана мамлекеттик бийлик органдары менен уюштуруу жана укуктук маселелерди талкуулоо үчүн Кыргызстандын туруктуу өнүгүшүнө шартын түзүүчү жана коомдук-саясий жана

башка маанилүү процесстерге бириктирүүчү таасир көрсөтүүчү таасирдүү саясий түзүм болуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

9. Коомдун жана жеке адамдардын укуктук аң-сезимине улуттук иденттүүлүктүн таасири баалуулуктардын жаңы системасын түзүү катары кабыл алынышы керек. Мамлекеттик жана идеологиялык түзүмдөр аркылуу укуктук аң-сезимдин калыптанышына, мыйзам алдындагы жоопкерчилигине, мыйзамдуулукту жана укук тартибин сактоого, ошондой эле, укуктук абийирди тарбиялоого негиз түзө турган улуттук баалуулук багыттарын аныктоо жана массалык аң-сезимге киргизүү зарыл.

Укуктук ченемдерди иштеп чыгууда жана колдонууда улуттук иденттүүлүктүн укуктук аң-сезимге тийгизген таасирин шайкеш келтирүү үчүн мамлекет ар бир улуттун маданий-тарыхый жана социалдык өзгөчөлүктөрүн эске алышы керек. Бул коомдун бардык мүчөлөрүнүн улуттук, расалык жана социалдык таандыктыгына карабастан алардын кызыкчылыктарына жана баалуулуктарына ылайык келген укуктук системаны түзүүгө мүмкүндүк берет.

10. Инсандын укуктук маданияты заманбап прогрессивдүү юридикалык практикага негизделген пайдубалды түзөт. Бул мыйзамдардын өркүндөтүлүшүнө жана мыйзам жана коом алдында жоопкерчилик сезимине түрткү берет. Мунун аркасында укуктук система гармониялуу болуп, коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарына ылайык келет.

Мамлекеттик бийлик органдары тарабынан жүзөгө ашырылып жаткан укуктук маданиятты калыптандыруу процессинде салттуу баалуулуктарды аныктоо жана коомдук аң-сезимге жеткирүү рыноктук мамилелерди өнүктүрүү жана татаал экономикалык жана социалдык милдеттерди чечүү менен бир убакта ишке ашат.

Кыргыз коомунда укуктук маданияттын өнүгүшү укук-маданий инсандын моделин калыптандыруунун алкагында жүрөт, ал өзүнө төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрдү камтыйт: реалдуу укуктук жүрүм-турум; укукка жана мамлекеттик институттарга мамиле кылуу; укуктун жана укук тартибинин баалуулугун түшүнүү; башка адамдардын укуктарын урматтоо; мыйзамга баш ийген жүрүм-турум адаты; активдүү жарандык позиция.

11. Калктын укуктук маданиятын өнүктүрүүдө жана жаш муундарды тарбиялоодо мамлекеттик органдардын ролу максатка багытталган иште турат, ал жарандарга укуктук системада чагылдырылган коомдун керектөөлөрүнө жана кызыкчылыктарына ылайык келген баалуулуктар менен орнотмолордун системасын иштеп чыгууга жардам берет. Бул укуктук билим берүү жеке кызыкчылыктарын коомдук толук баш ийген дегенди билдирбейт, тескерисинче, алардын гармониялуу макулдашууга умтулуусу маанилүү болуп саналат.

12. Укуктук маданият акырындык менен, муундардын улантуучулугу жана коомдун бардык мүчөлөрүнүн биргелешкен жаратмандык ишмердиги аркылуу калыптанат. Азыркы дүйнөдө бул көрүнүш түрк көчмөн цивилизациясынын маанилүү мурасы болуп саналат, бул мыйзам ченемдүү кызыгууну жаратат.

Көчмөн цивилизациясынын укуктук мурастарын анын өнүгүшүнүн белгилүү бир этабында коомдо калыптанган материалдык жана руханий көрүнүштөрүнүн бардык көп түрдүүлүгүндөгү укуктук реалдуулук катары кароо керек. Бул кубулушту улуттук маданияттардын өз ара таасир этүү концепциясынын объективи аркылуу колдонуу перспективаларын аныктоо маанилүү, ошол эле учурда улуттук иденттүүлүктүн негизинде жаткан негизги баалуулук багыттарын сактоо маанилүү.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертация өз алдынча жүргүзүлгөн илимий изилдөө иш болуп саналат. Коргоого алынып чыккан диссертациялык иштин жоболору диссертанттын жеке өзү тарабынан иштелип чыккан.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо.

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Юридикалык институтунун мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасынын жыйынында талкууланып, коргоого сунушталды.

Коргоого коюлган негизги теориялык иштеп чыгуулар жана жоболор автор тарабынан эл аралык жана Республикалык илимий иш-чараларда берилген: "Кыргыз Республикасында адам укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруу механизмдеринин укуктук маданияты жана натыйжалуулугу" докладдарында апробацияланган (Юридический институт КНУ им. Ж. Баласагына, г. Бишкек, 29-ноябрь, 2012); "Социалдык тармактардагы интернет мейкининде жаштарга деструктивдүү таасирин алдын алуу" эл аралык биргелешкен долбоордук сессиясы (Б.Н.Ельцин ат.КРСУ, РФнын федералдык мекемесинин "МИРЭА — Россия технологиялык университети", КРСУ жана КРсы, Бишкек ш., 17-ноябрь, 2023-ж.); "Мектеп жана ЖОЖ: пандемия мезгилинде аралыктан окутуунун психологиялык-укуктук аспекти. Кыргызстандын жана Россиянын тажрыйбасы " (Поволждук кооперативдик институту (филиалы), Энгельс шаарынын прокуратурасы (РФ Энгельс ш., Бишкек ш., 18-ноябрь, 2020-ж.); КР Конституция күнүнө арналган "Ата-мекендик мыйзамдарды өнүктүрүүнүн заманбап тенденциялары: теория жана укук колдонуу практикасы" тегерек столдорунун ишинде (Ж.Баласагын ат. КУУнун юридикалык факультети, Бишкек ш., 3-май, 2019-ж.); "Келечектин гуманитардык долбоорундагы дисциплиналар аралык тренд: философия, психология, укук, теология, дин таануу (РФ Саратов ш., 26-февраль, 2020-ж.);

Эл аралык илимий-практикалык конференцияларда: "КР Конституциясынын 25-жылдыгына жана проф. К. Нурбековдун 90 жылдыгына арналган "КРнын мыйзамдары азыркы кези жана келечеги (1-Нурбек окуулары) (Ж. Баласагын атындагы КУУ, Бишкек ш., 11-май, 2018-ж); "Кыргыз Республикасында конституционализмдин өнүгүшү-демократиялык мамлекеттин калыптанышынын негизи" (Ж.Баласагын ат. КУУнун юридикалык институту, Бишкек ш., 30-май, 2023-ж.); "КР конституциялык мыйзамдарын өнүктүрүүнүн тенденциялары жана перспективалары" (Ж.Баласагын ат. КУУнун юридикалык институту, Бишкек ш., 26-апрель, 2023-ж.); Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун түзүлгөндүгүнүн 100-жылдыгына арналган "Юридикалык илимдин заманбап көйгөйлөрү", ошондой эле проф. К. Курмановдун 95- жылдыгына карата (Ж. Баласагын ат. КУУнун юридикалык институту, Бишкек ш., 17-май, 2024-ж.) ж. б.

Диссертациялык илимий изилдөө ишинин натыйжаларынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган илимий жыйынтыктар ата мекендик жана чет өлкөлүк илимий басылмаларда жарыяланган отуз бир макаланын алкагында; окуу, окуу-методикалык колдонмолордо чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Изилдөөнүн максаты жана милдеттери киришүүдөн турган иштин структурасын, он эки бөлүмчөнү бириктирген төрт бөлүм, тыянактар, практикалык сунуштар, колдонулган булактардын тизмеси, тиркемелерди аныктады.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Кириш сөзүндө теманын актуалдуулугу белгиленген, анын тандалышы, диссертациянын темасынын мамлекеттик стратегиялык программалар менен байланышы негизделген, диссертациялык изилдөөнүн максаты жана коюлган милдеттери, илимий жаңылыгы, изилдөөнүн практикалык мааниси ачылат, коргоого коюлган негизги жоболор түзүлөт, изденүүчүнүн жеке салымы баяндалат, алынган натыйжалардын апробациясы жана алардын басылмаларда толук чагылдырылышы, изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү баса белгиленет.

Биринчи бап - "Көчмөн цивилизациясынын укуктук маданияты улуттук-укуктук феномен катары" үч бөлүктөн турат.

"Көчмөн цивилизациясын изилдөө теориясы жана тарыхы" деген **биринчи баптын биринчи бөлүгүндө** көчмөнчүлүктү жана номадизмди изилдөөгө карата методологиялык жакындашуу маселеси көтөрүлөт. Автор бул кубулуштун татаалдыгын жана ар тараптуулугун белгилейт, бул комплекстүү жана дисциплиналар аралык мамилени талап кылат.

Көчмөндөрдү изилдөөгө европоцентристтик жакындашууга өзгөчө көңүл бурулуп, алардын тарыхын жана маданиятын баалабай коюуга алып келет. Ошондой эле отурукташкан элдердин тарыхы көбүнчө көчмөн элдердин тарыхын эске албай, алардын тарыхтагы ролун бурмалап жибергени белгиленет. Ушуга байланыштуу түрк элдеринин укуктук тарыхын анын биримдигинде жана бүтүндүгүндө кеңири комплекстүү изилдөөнүн үгү пайда болуп жаткандыгын өзгөчө белгилеп кетүү зарыл.

Текстте англис тарыхчысы А.Тойнбинин көчмөн элдер жөнүндөгү концепциясы кыскача баяндалган. Ал көчмөндөрдүн жашоо образы климатка жана жылдык өзгөрүүлөргө байланыштуу деп эсептейт, ошондуктан алар малга тоют издеп талаа мейкиндиктерин тынымсыз кыдырып чыгууга аргасыз болушат. Тойнби ошондой эле көчмөндөр тарыхый прогресске жөндөмсүз жана өз алдынча өнүгүүгө ээ эмес деп ырастайт [*Тойнби, А. Дж. Постигение истории [Текст] / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2010. – С.190-193*].

Тескерисинче, бөлүмдө Евразиялык окумуштуу жана номадизмди кароого цивилизациялык мамиленин негиздөөчүсү Л.Н.Гумилевдин бул концепциянын калыптанышына кошкон салымы сүрөттөлөт. Л.Н. Гумилев Евразия элдеринин көчмөн цивилизациясы бар деген тыянакка келип, көчмөндөр дүйнөлүк цивилизацияга олуттуу салым кошконун далилдеген. Ал көчмөн коомдордо техникалык прогресс болушу мүмкүн экенин ырастап, үзөңгү, ийри кылыч жана тегерек боз үй сыяктуу ойлоп табуулардын мисалдарын келтирди [*Гумилев, Л.Н. Древние турки. В 2 кн. Кн. 1 [Текст] / Л. Н. Гумилев; сост. А. И. Куркчи. – М.: Институт ДИ-ДИК, 1999. – 480 с.*].

Л.Н. Гумилев, Н.Н. Крадиндин жана башка чыгыш таануучулардын пикири боюнча, ортодоксалдык марксисттик диктаттын шартында классикалык цивилизациялык теориянын алкагында номадизмди чечмелөөгө аракет кылган жалгыз адам болгон.

Андан ары диссертациянын текстинде эрте орто кылымдарда Борбордук Азияда, Түштүк Сибирде жана Поволжьеде көчмөн мамлекеттүүлүктүн калыптануу маселелери каралат. Талаа империяларынын дооруна жана анын түрк тилдүү элдердин калыптанышына тийгизген таасирине өзгөчө көңүл бурулат. Автор кыргыз көчмөн мамлекеттүүлүгүнүн уруулардын жылышынан жана өз алдынча мамлекет куруусунан улам этаптарын аныктоонун татаалдыгын талкуулайт. Ал ошондой эле

көчмөн цивилизациясынын мамлекет жана укук тарыхына кошкон салымын түшүнүү үчүн азиялык окумуштуулардын эмгектерин изилдөө зарылдыгы тууралуу пикирин билдирип, этностордун өзгөрүүсүнүн үзгүлтүксүздүгүн белгилеп, кыргыз этносунун калыптанышынын генезиси тууралуу талаш-тартыштарды улантууда деп билдирет.

Бул өңүттө бир катар авторлор "көчмөндөр цивилизациясы материалдык жана руханий маданиятты түзүүгө салым кошконун, көчмөндөр мамлекеттин жана укуктун жалпы тарыхында көрүнүктүү из калтырганын түшүнүү үчүн европоцентристтик мамиленин өкүлдөрүнүн гана эмес, Азия континентинин окумуштууларынын да эмгектерин изилдөө керек" деп айтышкан.

Ошондой эле, көчмөн цивилизацияларынын бай тарыхый жолун өткөнүн жана укуктук маданиятын илимий жактан түшүнүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилеген, мамлекеттин заманбап илимий концепциясын жана көчмөн коомунун укуктун түзүү үчүн К.Н.Нурбековдун фундаменталдык ишинин маанилүүлүгү белгиленет *[Нурбеков, К.Н. История государства и права Киргизской ССР [Текст] / К.Нурбеков. - Изд. 2-е без изм. и доп. – Б.: КГУ, 1999. – 129 с.]*.

Бөлүмдө көчмөндөрдүн маданиятты жана цивилизацияны өнүктүрүүгө кошкон салымы, ошондой эле Падышалык бийликтин көчмөн калкка карата дипломатиялык байланыштары жана көчүп келүү саясаты тууралуу маселелер каралат. Мында массалык мажбурлап көчүрүү жана алардын Кыргызстандагы демографиялык процесстерге тийгизген таасири темасы көтөрүлүүдө.

Бөлүмдө чет элдик авторлордун Евразиядагы көчмөн цивилизациясын жана анын "этникалык массивдерди" түзүүдөгү ролун изилдөөгө өзгөчө көңүл бурулат. Диссертацияда ааламдашуу шартында постсоветтик мамлекеттердин цивилизациялардын белгилүү бир типологиясына таандыктыгы жөнүндө маселе актуалдуу болуп калаары да белгиленген. Жыйынтыктап айтканда, көчмөн коомдордо мамлекеттүүлүктүн калыптануу жана өнүгүү проблемасы көтөрүлүп, аны заманбап изилдөөчүлөр үчүн изилдөөнүн маанилүүлүгү баса белгиленди.

"Укуктук маданият көчмөн цивилизациясынын ажырагыс элементи жана феномени катары" деген биринчи баптын экинчи бөлүгүндө көчмөн мамлекеттик түзүлүштүн шарттарындагы өзгөрүүлөргө карабастан, көчмөн коомдордун укуктук маданиятынын узак мезгил аралыгындагы туруктуулугуна өзгөчө көңүл бурулат. Автор көчмөн элдердин укуктук маданиятына түрк цивилизациясынын мурасы катары кызыгууну баса белгилеген. Көптөн бери коомдук илимде көчмөн элдерде мамлекеттүүлүктүн жана укуктун өнүкпөгөндүгү жөнүндө пикир бар болчу.

Революцияга чейинки иликтөөлөр көчмөндөрдүн демократиялык жашоо образын ар кандай чечмелешкен жана Россия империясынын илимий материалдарында көчмөн коомдун түзүлүшүндөгү жобо үстөмдүк кылган.

Диссертациядагы мындай мамиле сынга алынып, укуктук маданиятты изилдөө социалдык-укуктук реалдуулукту кошо алганда, кыйла кеңири мамилени талап кылары белгиленген. Советтик моделде укук саясий бийликтин куралы катары каралып, саясий маданиятка басым жасалган. Бирок, бүгүнкү күндө көчмөн элдердин укуктук маданиятына болгон кызыгуу өсүүдө жана бул көрүнүш негиздүү кызыгууну жаратууда.

Советтик юридикалык илимде "укуктук маданият" теориялык конструкциясын иштеп чыгуунун башталышы бул терминди 50-60-жылдардын аягында илимий жүгүртүүгө киргизүү мезгили деп укук теоретиктери С.С. Алексеев жана И.Е. Фарбер тарабынан эсептөө керек. *[Фарбер, И. Е., Алексеев С. С. Механизм правового*

регулирования в социалистическом государстве [Текст]/ И. Е. Фарбер, С. С. Алексеев // Советское государство и право. – М.: Наука, 1967. - № 4. - С. 142-144].

Советтик укуктук илимдин XX-чы доорунун 60-80 - жылдарындагы мезгилде укуктун табиятын жана укуктук маданияттын социалдык ролун изилдөөнүн фундаменталдуу негиздери боюнча окумуштуулардын активдүү иликтөөлөрү менен коштолгон, алар: Е. В. Аграновская, С. С. Алексеев, К. Т. Бельский, Н. М. Кейзеров, Д. А. Керимов, Е. А. Лукашева, В. П. Сальников, А.П. Семитко, "социалисттик укуктук маданияттын" алкагында карашкан.

Ата мекендик укуктук илимде коомдун укуктук маданиятынын улуттук өзгөчөлүгү каралат, алар: Б. Т. Токтобаев, Б. И. Бوروبашов, А.М. Джумагулов, А.А. Токтогулов, К.А. Үмөтов, З.М. Джоробеков, К.С. Сооронкулова, Ж.Ч. Тегизбекова, Т.И. Ганиева, Д.М. Байгазиева, К.К. Мамаев, Н.С. Турсунбаева, К.М. Матеева, Н.Д. Эшмурадова жана башкалар.

Изилденүүчү проблеманын илимий булактары болуп орус жана казак окумуштууларынын эмгектери саналат: С.С. Алексеев, К. А. Алимжанов, С.З. Зиманов, А. С. Ибраева, З. Ж. Кенжалиев, Т.М. Культелеев, В.В. Лазарев, И. Б. Ломакина, М. Н. Марченко, Н. И. Матузов, И. И. Матузов, И.И. Нурсеянц, А.Ф. Черданцев ж. б.

К.Н. Нурбековдун, С. К. Кожоналиевдин, Г.А. Мукамбаеванын, Т.К. Исмановдун, З.Г. Галиеванын, Э.Э. Молдоевдин, У.О. Аманалиевдин, Э.Б. Базарбаевдин, Э.Ж. Бейшембиевдин ж.б. илимий эмгектеринде укуктук практика, коомдук-саясий түзүлүш, Кыргызстандын укуктук булактары жана укук маселелери чагылдырылган.

Ошентип, адабиятты талдоонун негизинде кыргыз элинин маданияты жалпы цивилизациялык укуктук маданияттын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана анда мыйзам алдында теңдик, адилеттүүлүк, адам укуктарынын жана эркиндиктеринин жашоо баалуулугун таануу сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктар бекемделген деген тыянак чыгарылат.

"Кыргыздардын адат укугунун негизинде укуктук маданияттын калыптануусу" деген биричин баптын үчүнчү бөлүгүндө укуктун негизги булагы болуп адат укугу көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятынын негизи катары каралат.

Автор көчмөн элдердин адат укугу убакыттын өтүшү менен өзгөрүлгүс мыйзамдарга айланганын белгилейт. Байыркы түрк көчмөн цивилизациясына жана анын кыргыздардагы жана башка көчмөн элдердеги адатка (адаттык укукка) тийгизген таасирине өзгөчө көңүл бурулат.

Аскердик демократия шартында аскердик уюштуруунун ондук системасы, катуу күжүрмөн тартип жана эркиндиктин бийик духу этностун биримдигин камсыз кылды. Башкы институт - үй-бүлө, нике институтуна өзгөчө маани берилет. Коомдун адат укугундагы кийинки өзгөрүүлөр бий жана шарият сотторунун практикасында чагылдырылган. "Манас" эпосунда кыргыздардын укук маданиятындагы толеранттуулук жана меймандостук көрсөтүлөт.

Андан ары, бөлүмдө кыргыздардын улуттук укук маданиятынын жана мамлекеттүүлүгүнүн өнүгүү тарыхы каралып, алардын Евразиянын башка элдеринин тарыхы менен байланышы байкалат.

Автор азыркы учурга чейин, адатта, кыргыз элинин укуктук ченемдери турмуш-тиричилик деңгээлинде укуктук мамилелерди жөнгө салууда маанилүү ролду ойной

тургандыгын белгилейт. Мында көчмөн коомдун укуктук маданиятын түшүнүктөрдө, мамилелерде, баалуулуктарда жана эрежелерде белгилүү бир талаптар аркылуу көрсөтүүгө өзгөчө көңүл бурулат. Ошондой эле миндеген жылдар бою региондо Монголиядан Тянь-Шанга чейинки кең мейкиндикти ээлеген мамлекеттер жана этностор алмашкандыгы белгиленет. [Уметов, К. А. *Этапы становления и развития государственности кыргызского народа [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / К. А. Уметов. – Б., 2008. – С. 14].*

Азыркы мезгилге чейин кыргыз элинин турмуш-тиричилик деңгээлинде эреже катары адат-укуктук нормалары коомдук-жеке жана жеке укуктук мамилелерди жөнгө салууда маанилүү роль ойной тургандыгы белгиленет, анткени алар мамлекет тарабынан белгиленүүчү мыйзамдарга көп жагынан жакыныраак жана түшүнүктүү, адамдардын аң-сезимине терең негизделген жана улуттук ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүктөрү менен шайкеш келет. [Борубашов, Б. И., Эшмурадова, Н. Д. *Юридическая мысль и воззрения отдельных правоведов в изучении правовой истории кыргызского народа [Текст] / Б. И. Борубашов, Н. Д. Эшмурадова // Правовая система Кыргызской Республики: история и современность: коллект. монография; под ред. Е. С. Аничкина, Б. И. Борубашова, В. В. Сорокина. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2024, с.35-36].*

Жыйынтыгында автор улуттук ой жүгүртүүнүн жана укуктук аң-сезимдин өзгөчөлүктөрүн түшүнүү үчүн кыргыз элинин укуктук тарыхын жана анын укуктук маданиятын изилдөөнүн маанилүүлүгүн белгилейт.

Экинчи бап - "Заманбап коомдогу укуктук маданиятты таанунун методологиялык аспектилери" деп аталат, ал эки бөлүктөн турат.

"Коомдун укуктук маданиятын изилдөөнүн методологиялык инструментарийи" деген экинчи баптын биринчи бөлүгүндө автор тарабынан көчмөндөр цивилизациясынын укуктук маданиятын изилдөөгө теориялык-методологиялык ыкмаларды иштеп чыгуу зарылдыгы талкууланууда. Автор укуктук кубулуштардын жана процесстердин жаңы кырларын аныктоо үчүн философиялык, маданий, ишмердик, аксиологиялык ыкмаларды жана структуралык-функционалдык анализди колдонууну сунуш кылат. Бул ыкмалар укукту тарыхый, социалдык, маданий жана функционалдык аспектилерин эске алуу менен кеңири контекстте кароого мүмкүндүк берет.

Философиялык жакындашуу укукту коомдун дүйнө таанымынын жана дүйнө таанымынын бир бөлүгү катары түшүнүүгө жардам берет. Маданий жакындашуу укукту маданияттын, салттын жана баалуулуктардын контекстинде карайт, бул анын коомго жана инсандарга тийгизген таасирин түшүнүү үчүн маанилүү. Ишмердик жакындашуу адамдардын практикалык ишмердүүлүгүндө мыйзамдын кандайча иштешине, анын ичинде мыйзам чыгаруу, укук коргоо жана укуктук аң-сезимге басым жасайт. Аксиологиялык жакындашуу укукту анын баалуулуктары жана максаттары жагынан баалайт, бул анын этикалык жана адеп-ахлактык жаңылыктарын аныктоого мүмкүндүк берет.

М.В.Немытинанын, “укуктук маданият өзүнө келечек урпактарга өткөрүлүп берилген укуктук мурасты камтыйт” деген пикирине өзгөчө көңүл бурулат. Бул мурас мыйзам эстеликтеринин баамдуулугун мезгил тастыктап турганын билдирет. [Немытина, М. В. *Сравнительно-правовые исследования и типология правовой культуры [Текст] / М. В. Немытина // Вестник РУДН. Юрид. науки. – 2013. – № 4. – С. 169].*

Укуктук маданиятты изилдөө объектисинин көп аспектүүлүгү интегративдик жакындашууну жана окумуштуулардын ар түрдүү көз караштарын бириктирүүнү талап кылат. Диссертацияда укуктук маданияттын баалоочу жана мазмундуу мүнөзүн ачуу зарылдыгы баса белгиленет.

"Изилдөө методдору көчмөн цивилизациясынын илимий куралы катары" деген экинчи баптын экинчи бөлүгүндө автор көчмөн цивилизациясынын укуктук маданияты жана аны изилдөө ыкмалары каралат.

Автор укуктук маданияттын көп кырдуу экендигин баса белгилеп, анын ар түрдүү жактарын белгилейт: укуктук, дүйнө таанымдык, моралдык-этикалык, социалдык-маданий жана аксиологиялык.

Мамлекеттин жана укуктун өнүгүшүнө негизделген мезгилдештирүү ыкмасына өзгөчө көңүл бурулат. Укуктук маданияттын калыптанышынын тарыхый этаптары, байыркы цивилизациялардан баштап азыркы учурга чейин каралат. Укуктук нормалардын жана баалуулуктардын өнүгүшүнө таасир эткен негизги окуялар жана инсандар талкууланат.

Ошондой эле, анын пайда болушуна жана иштешине таасирин тийгизген укуктук маданияттын регионалдык өзгөчөлүктөрү изилденет. Жыйынтыктап айтканда, автор мамлекеттин жана коомдун туруктуу өнүгүшү үчүн укуктук маданияттын маанилүүлүгү жөнүндө тыянак чыгарат.

Изилдөөчүлөр Б.И. Борубашов жана Т.К. Исманов Кыргызстандын мамлекет жана укук тарыхын өзүнчө доорлоштурууну сунушташат.

Адатта-көчмөн цивилизациясынын укуктук нормалары туруктуу жана өнүккөн-адаттын негизги инстанцияларынын булактарын чечмелөө жана өркүндөтүү жолу менен болгон.

Ар бир доордун мезгилинин маңызын жана мазмунун жана бир укуктук системадан башка, жогорку цивилизациялык системага, азыркы светтик мамлекетке өтүү методологиясын чагылдырат.

Каралган бөлүктө көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятын аныктоонун жеке-юридикалык ыкмалары, мисалы, анын өзгөчөлүгүн тереңирээк түшүнүү, мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча сунуштарды түзүү жана илимий жетишкендиктерди укук-колдонуу практикасына киргизүүнү жөнөкөйлөтүү артыкчылыктары баса белгиленет.

Бул ыкмалар көчмөн жашоо образынын өзгөчөлүктөрүн, салттуу нормаларды жана баалуулуктарды эске алууга мүмкүндүк берет, бул натыйжалуу жана адилеттүү укуктук ченемдерди түзүүгө шарт түзөт. Жеке-укуктук ыкмалар, ошондой эле укуктук маданиятты комплекстүү изилдөө үчүн юристтердин, тарыхчылардын, антропологдордун жана башка адистердин билимин бириктирип, дисциплиналар аралык кызматташтыкты өркүндөтөт. Бул ыкмалар бул маселени изилдөө үчүн комплекстүү жакындашууну камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Бул ыкмаларды чогуу алганда проблеманы изилдөөгө комплекстүү жакындашууну камсыз кылууга мүмкүндүк берет, бул аксакалдар соту түрүндөгү кыргыздардын салттуу укуктарынын жана курултай маселелеринин маанилүүлүгүнүн шарттарында өтө маанилүү.

Үчүнчү бап - "Көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятынын уланмалуулук маселелери жана анын Кыргыз Республикасынын азыркы укуктук системасынын өнүгүшүнө тийгизген таасири" деп аталат, ал төрт бөлүктөн турат.

"Көчмөндөрдүн укуктук салттары жана алардын азыркы коомдун укуктук маданиятына тийгизген таасири" деген үчүнчү баптын биринчи бөлүгүндө кыргыздардын маданиятындагы каада-салттардын уланмалуулук маселелери каралат, алар көчмөн коомчулугунда чагылдырылган, анда алардын жашоо образын жана дүйнө таанымын аныктаган жамааттык тажрыйба калыптанган.

Көчмөн коомчулугунда ата-бабаларга сыйынуу маанилүү орунду ээлеген. Ата-бабалардын рухтары сыйкырдуу күчкө ээ жана жамааттын жашоосуна таасир эте алышкан, алар оору, мал өлүмү жана кургакчылык сыяктуу ар кандай кырдаалдарда жардамга чакырылган. *[Абрамзон, С. М. Киргизы и их этногенетические историко-культурные связи [Текст] / С. М. Абрамзон; [Авт. вступ. ст. С. Т. Табышалиев]. – Фрунзе: Кыргызстан, 1990. – С.284].*

Кыргыздар үчүн тууган жер да өзгөчө мааниге ээ болгон. Мекенге сыйынуу көптөгөн муундар бою калыптанган жана тынчтык көз карашынын маанилүү бөлүгү болгон. Салттуу коомдо туулган жердин ыйыктыгы ("ата-баба жери") шек туудурган эмес. Көчмөн маданиятынын дагы бир өзгөчөлүгү көчмөндөрдүн укуктук салттарынын ийкемдүүлүгү жана ыңгайлашуусу болуп саналат.

Азыркы Кыргызстандын аймагында жашап келген көчмөн элдин укуктук маданияты анын эркиндикти сүйгөн жашоо образынан, каада-салттарга жана үрп-адаттарга сый мамилесинен, бийликке баш ийбегендигинен жана аялдардын салыштырмалуу эркиндиги менен тең укуктуулугунан көрүнгөн. Бул маданият ошондой эле бай оозеки элдик чыгармачылыкта жана элдин руханий жашоосунда чагылдырылган.

Көчмөн элдерде руханий баалуулуктардын калыптанышы салттуу маданияттын моралдык-этикалык аспектилеринин таасири астында болгон. Жүрүм-турум стереотиптери ички өзүн-өзү көзөмөлдөө жана коомдук таасир менен жөнгө салынган, адамдын ар бир кадамы ата-бабаларынын салттуу нормаларына ылайык келиши керек болчу. Бул тууроо жана сунуштоо ыкмаларын активдүү колдонууга алып келди.

Кыргыз элинин азыркы турмушунда уруулук аң-сезимдин сакталышы оң жана терс жактары менен мүнөздөлгөн көрүнүш. Оң жактарына "жамандык, жакшылык" принцибин киргизсе болот, ал ар кандай турмуштук кырдаалда, кайгы же кубаныч болобу, өз ара жардамдашууну жана колдоону билдирет. Бул принцип, айрыкча, коомду демократиялаштыруу доорунда, бийлик болсо, чектөөчү чаралар жөнүндө сүйлөшүүгө аргасыз болуп, күчөдү.

Расмий жарыяланган мамлекеттик либералдык саясаттын натыйжасында Кыргызстанда кыргыз элине мүнөздүү эмес баалуулуктар пайда болду. Бул баалуулуктар тез байып кетүүгө жана материалдык жыргалчылыкка жана керектөөчүлөрдүн жашоого болгон мамилесине багытталган.

Салттуу кыргыз коомунун укуктук чөйрөсүнө көчмөн цивилизациясынын алкагында пайда болгон жана жайылтылган концепциялар – бул ар-намыс жана кадыр-барк, кун (зыянды төлөө), жер, жетимчилик жөнүндө талаш-тартыштарды жөнгө салуучу институттар жана мааниси бар таамай кыскача макал-лакаптарда айтылган адилеттүүлүк талабы, сот өндүрүшүнүн тартиби жөнүндө баса белгилөө керек, себеби укук принциптеринин мааниси болгон. Дал ушул фундаменталдык принциптер азыркы учурда мааниси шек туудурбаган жаңы мамлекеттик идеологияга интеграцияланууга тийиш.

"Кыргызстандын маданиятындагы жана укуктук системасындагы аксакалдар соту" деген үчүнчү бөлүктүн экинчи бөлүгүндө салттуу көчмөн демократия институтуна анализ берилет. Автор кыргыздардын укуктук маданияты тең салмактуулуктун жана туруктуулуктун негизи катары компромисс идеясына негизделгенин белгилейт. Бул боюнча алар чыр – чатактарды сотсуз, сүйлөшүүлөр, жарашуу макулдашуусу же уруу аксакалдарына-аксакалдарга кайрылуу аркылуу чечүүнү туура көрүшкөн.

Көчмөн коомдо 45 жаштагы эркектин жашын “карасакал” деп аныктаган курактык стратификация системасы болгон. Бул куракта эркек жетилген жана акылман деп эсептелет, ал эми 70 жашка чейин өзгөчө урмат – сыйга ээ “аксакал” макамына ээ болот.

Б.М. Төрөгелдиева мындай деп жазат: "Аксакал тажрыйбалуу чебер, адаттын адиси катары кабылданды. Ал сот процесстеринде кеңеш берип, майрамдарда таасирдүү адамдар менен бирге коомдун өкүлү болгон" *[Торогельдиева, Б.М. Политическая культура кыргызского народа: формирование, состояние и перспективы [Текст]: монография / Б. М. Торогельдиева. – Бишкек: Турар, 2008. – С.68].*

Аксакалдар соту төмөнкү категориядагы иштерди баштапкы этапта карашат:

- * үй-бүлөлүк иштер, кылмыштардан жана укук бузуулардан тышкары;
- * мүлктүк талаш-тартыштар; жубайлардын жалпы мүлкүн бөлүштүрүү боюнча талаш-тартыштар;
- * көп батирлүү үйлөрдүн жалпы мүлкүн пайдалануу тартибин бузуу жөнүндө талаш-тартыштар; көп батирлүү үйлөрдө жаныбарларды кармоо эрежелерин бузуу жөнүндө талаш-тартыштар; жер участкалорун сугаруу жөнүндө талаш-тартыштар (9-бер.).

Жалпысынан алганда, 2023-жылдын учурунда Кыргызстан боюнча бардыгы 541 сот иштеген, аксакалдар сотторунун көпчүлүгү Чүй облусунда – 116 (21%), ал эми алардын эң азы Баткен облусунда – 33 (6%). *[Итоговый отчет по результатам исследования деятельности судов аксакалов в Кыргызской Республике [Текст] / Сост.: Н. Аленкина, Ж. Капаров, Н. Касеева, Н. Эстебесова и др.; [При поддержке проекта USAID «Укук булагы»]. – Бишкек, 2023. – 44 с.].*

Аксакалдар соттору өз ыйгарым укуктарынын кош мүнөзүнө ээ. Бир жагынан алар мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштарды чечүү, ошондой эле анча оор эмес иштерде тараптарды жараштыруу менен алектенишет, бул мамлекетке өзүнүн коомдук функцияларынын бир бөлүгүн жеке чөйрөгө өткөрүп берүүгө чакырат. Экинчи жагынан, административдик иштер коомдук укук жаатында кала берет жана аксакалдар соту өз компетенциясынын чегинде иш алып барып, айып пул салууга укуктуу, ошону менен коомдук функцияларды аткарат.

"Кыргыздардын эркин жана укуктук маданиятын билдирүү формасы катары элдик Курултай " деген үчүнчү баптын үчүнчү бөлүгүндө демократиялык өкүлчүлүктүн маселелери талданат.

"Курултай "түшүнүгү монгол тилинен келип чыккан жана "чогулуш" же "жыйын" дегенди билдирет.

Курултайлардын биринчи жазуулары кылымдын XIII дооруна таандык жана Монголиянын саясий-аскердик жыйындар салтына байланыштуу. Мындай жыйындарда хандар шайланып, аскер башчылары дайындалып, согуш аракеттеринин пландары иштелип чыккан. Мындан тышкары, курултай бийликти мыйзамдаштыруу жана ырым-жырым кылуу, анын ичинде Ыйык жөрөлгөлөр жана маанилүү иш-

чараларды белгилөө функцияларын аткарган.[**Митин, В.В.** *Курултай 1235 г. и стратегия завоевательных походов монголов [Текст] / В.В. Митин // Псковский военно-исторический вестник. - 2017. - № 3. - с. 90*].

Тарыхый булактар илгери аксакалдар, манаптар, бийлер жана бектер катышкан элдик жыйындар маанилүү саясий маселелерди чечүү үчүн өткөрүлгөндүгүн тастыктап турат.

Мисалы, 1825-жылы Бугу уруусунун жогорку манапы Боромбай Жыргалаң дарыясынын жээгинде курултай чакырып, анда Кокон ханына баш ийүүнүн ордуна Россияга кошулуу жөнүндө чечим кабыл алынган. 1842-жылы жайында Ысык-Көлдүн кооз жээктеринде, Орто-Токой капчыгайында кыргыз элинин курултайы болуп өттү. Ага ар кандай уруулук бирикмелердин таасирдүү өкүлдөрү катышты.

Кеңеште кыргыз элин түйшөлткөн курч маселелер: Кокон хандыгынын эзүүсү, өтө оор салык жүгү, орус аскерлеринин жакындашы жана башка маселелер талкууланды. Ормон- хан кыргыз элин бир мамлекетке (хандыкка) бириктирип, бардык кыргыздарды бириктире турган ханды шайлоону сунуш кылды. Кызуу талкуудан кийин биригүү идеясы колдоого алынган. [**Борубашов, Б.И., Исманов, Т.К.** *История государства и права Кыргызстана: В 3 т. Т. 2 [Текст] / Б.И. Борубашов, Т.К. Исманов. – Бишкек: Алтын тамга, 2024. – С. 128*].

Ошентип, Элдик курултай кеңешүүчү орган гана эмес, улуттук маданий баалуулуктарды жана каада-салттарды сактоодо жана өнүктүрүүдө маанилүү ролду ойногон негизги институт болуп саналат. Анын ишмердүүлүгү коомдук пикирди калыптандырууга жана улуттук аң-сезимди жана иденттүүлүктү бекемдөөгө көмөктөшкөн идеяларды жайылтууга багытталган.

"Кыргыз коомунун укуктук аң-сезимине улуттук иденттүүлүктүн таасири" - деген үчүнчү баптын төртүнчү бөлүгүндө улуттук иденттүүлүктүн калыптануу процесси жана анын кыргыз коомунун укуктук аң-сезимине тийгизген таасири талданат.

Тарыхый аймак, жалпы тил, экономика, дин, мифтер, тарыхый эс тутум, массалык маданият жана укуктук ченемдер сыяктуу улуттук иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү негизги факторлор айырмаланып турат.

Улуттук иденттүүлүктүн эки негизги түрү – жарандык жана этникалык-сүрөттөлөт жана иш жүзүндө улуттар эки түрдүн тең айкалышы экендиги баса белгиленет. Улуттук иденттүүлүк инсандын же адамдардын тобунун белгилүү бир коомго таандык экендигин билүүсүнүн акыркы натыйжасы катары аныкталат жана баалуулуктарга, ченемдерге жана улутка, ошондой эле анын тарыхы жана маданияты жөнүндө билимге негизделет.

Жалпы тагдыр сезими, жамааттык тажрыйба жана жамааттык эс тутум улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт. Алар жамааттык аң-сезимди өнүктүрүүгө көмөктөшөт жана адамдарга белгилүү бир кабарга таандыктыгын билүүгө жардам берет. [**Горский, В.** *Парадоксы исторического сознания современной культуры [Текст] В. Горский // Мировоззрение и духовное творчество. – Киев: Наукова думка, 1993, С.34*].

Көчмөн коомдун структурасы жамааттык ой жүгүртүүгө жана коомдук мамилелерге олуттуу таасирин тийгизген. Көчмөндөр - мал чарбачылыгынын негиздөөчүлөрү, урук, уруу жана регионалдык иденттүүлүктүн жогорку өнүккөн сезимине ээ болушкан.

Уруктардын жана уруулардын өз ара аракеттенүү эрежелери так жөнгө салынган, бул күч, сыймыктануу жана коллективизм сезимдерин калыптандырууга өбөлгө түзгөн. Өз ара жардамдашуу жана колдоо маданияттын маанилүү элементтери болуп, муундардын уланышын жана турмуштук тажрыйбанын өтүшүн камсыз кылган.

Тууганчылыктын генеалогиялык принциби ("санжыра") өзүнүн инсандык сезимин калыптандырууда негизги ролду ойногон. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда улуттук иденттүүлүк үч кландык топтун бирине: он, сол жана ичкиликке ылайыктуулугу менен аныкталат.

Ошондой эле, бул кландардын ичинде белгилүү бир тукумга таандык экендигине жараша болот. Коомдук аң-сезимде кескин өзгөрүүлөр шаар калкынын олуттуу өсүшү менен гана мүмкүн болот. Ага чейин айылдык адеп-ахлак, стереотиптер жана адаттар мамлекеттин маданий, саясий жана укуктук турмушуна таасирин тийгизет.

Төртүнчү бап - "Инсандын жана мамлекеттик органдардын укуктук маданияты" деген үч бөлүктөн турат.

"Укуктук маданият инсан менен мамлекеттин өз ара аракеттенүүсүнүн негизи катары" деген төртүнчү баптын биринчи бөлүгүндө социумдун укуктук маданиятына талдоо жүргүзүү ченемдерге, салттарга жана мамлекеттин, инсандын жана коомдун өз ара мамилелерине негизделген жүрүм-турумдун типтүү формаларынын жана үлгүлөрүнүн жыйындысы болуп саналат.

Ошону менен бирге айрым заманбап изилдөөчүлөр укуктук маданиятты алда канча кененирээк – коомдун укуктук турмушунун сапаттык мүнөздөмөсү катары карашат, ал укуктук актылардын мыктылыгынын деңгээлинде, инсандын укук колдонуучулук ишмердүүлүгүндө жана укуктук аң-сезиминде чагылдырылат.

Буга кошумчаласак, укуктук маданият-бул мурунку муундардын тажрыйбасына негизделген түшүнүктөрдүн, ишенимдердин жана жүрүм-турум ченемдеринин жыйындысы.

Ал мыйзам жагынан социалдык чөйрөдөгү адамдар үчүн маалымдама болуп кызмат кылат, коомдун биримдигин бекемдейт жана үзгүлтүксүздүк аркылуу берилет.

Инсандын укуктук маданияты-бул адамдын күнүмдүк турмушта укуктук нормаларды колдонуусуна мүмкүндүк берген укуктун жеке деңгээли. Заманбап илимде инсан коом менен өз ара аракеттенүү процессинде калыптанган коомдук сапаттардын жана мамилелердин жыйындысы катары каралат.

Бул эмгек, таанып-билүү жана баарлашуу субъектиси, автономияга жана өзүн-өзү аныктоого ээ, бул ага өзүнүн чыгармачылыгын ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, укуктук-маданий инсандын модели бир нече маанилүү аспектилерди камтыйт: 1) укуктун социалдык маанисин жана укуктун үстөмдүгүн түшүнүү; 2) башка адамдардын укуктарын урматтоо; 3) укуктук жүрүм-турум адаты жана укуктук чөйрөдөгү активдүү позиция.

Инсандын укуктук маданияты үч маанилүү деңгээлде көрүнөт: 1) жаңы укуктук идеяларды жана баалуулуктарды кабыл алууга даярдыгын билдирген инсандык өнүгүүнүн деңгээли; 2) укуктук билимдерди, көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү улоо жана өнүктүрүү процессин чагылдырган чыгармачылык активдүүлүктүн деңгээли; 3) бул билимдердин, көндүмдөрдүн жана жөндөмдөрдүн жыйындысы болгон маданий потенциал.

Мамлекеттин деңгээлинде коомдун укуктук маданиятынын деңгээли мыйзамдардын сапатын, көз карандысыз сот бийлигин кошо алганда, бүткүл укуктук

системанын натыйжалуулугун, мамлекеттик бийликтин бардык деңгээлдеринде адам укуктарын урматтоону, калыптанган укуктук салттарды, калктын укуктук сабаттуулугун камтыйт.

"Азыркы коомдун укуктук маданиятын калыптандыруудагы мамлекеттик органдардын ролу" деген төртүнчү баптын экинчи бөлүгүндө мамлекеттик бийликтин өкүлдөрүндө укуктук маданияттын деңгээлин калыптандыруу маселелери каралат.

Автор тезисти укуктук маданият коомдун гармониялуу өнүгүшүнүн маанилүү элементи жана адамдардын укукка жана мыйзамга болгон мамилесин аныктоочу баалуулуктардын, ченемдердин жана принциптердин жыйындысы деп негиздеген. Азыркы учурда мамлекеттин алдында маанилүү милдет турат – мамлекеттик бийликтин өкүлдөрүнө жана калк арасында укуктук маданияттын деңгээлин жогорулатуу.

Мамлекеттик органдар укук маданиятынын деңгээлин жогорулатууга умтулуп, мыйзамга баш ийген коомду түзүүгө багытталган бир катар чараларды жүзөгө ашырат. Бул аракеттердин алкагында укуктук маданиятты чындоого көмөк көрсөтүүчү жактар кабыл алынат, ошондой эле алардын сакталышына контролдук жүргүзүлөт.

Бул максаттарга жетүү үчүн калктын укуктук сабаттуулугун жогорулатуу гана эмес, ошондой эле депутаттар, судьялар жана мамлекеттик кызматкерлер сыяктуу бийлик өкүлдөрүн окутууга да көңүл буруу зарыл.

Мындан тышкары, мамлекеттик органдар калкка интернет жана башка маалымат таратуу каналдары, анын ичинде токтомдор, мыйзамдар жана соттордун чечимдери аркылуу укуктук маалыматка кеңири жеткиликтүүлүктү камсыз кылат.

Бөлүмдө мыйзам чыгаруучунун ишине өзгөчө көңүл бурулат, бул укуктук көрүнүштөрдү талдоону, жаңы мамилелерди калыптандырууну жана укуктук ченемдерге баа берүүнү талап кылат. Автор бул иштин татаалдыгын жана жоопкерчилигин, ошондой эле мыйзамдарды Заманбап укуктук реалдуулуктарга жана жалпы милдеттердин талаптарына ылайык жаңылоо зарылдыгын белгилейт. жарандык коомду жана укуктук мамлекетти калыптандырууда укуктун ролу, ошондой эле укукту жаңылоонун зарылдыгы каралат.

Диссертацияда Кыргызстандын туруктуу өнүгүшүнүн негизги фактору катары депутаттардын укуктук сабаттуулугун жогорулатуунун маанилүүлүгү баса белгиленген. Бөлүктө ошондой эле мыйзам чыгаруу маселелери жана аларды чечүү жолдору талкууланып, системалык байланыштарды чындоонун, мыйзам чыгаруучулардын интеллектуалдык деңгээлин жогорулатуунун жана укуктук экспертизаны колдонуунун маанилүүлүгү баса белгиленет.

Мыйзам чыгаруучунун укуктук маданиятына өзгөчө көңүл бурулат, ал мыйзамдарга аяр мамиле жасоону жана коомдун кызыкчылыктарын эске алууну билдирет.

Ошондой эле Кыргызстанда лоббизмге болгон мамилени кайра карап чыгуу жана кысымдын укуктук эмес формаларына жолтоо болгон механизмдерди иштеп чыгуу маселеси да көтөрүлүүдө.

Автор жарандар депутаттардын ортосундагы чыр-чатактарга көп күбө болуп, бул мыйзам чыгаруучунун укуктук маданиятына терс таасирин тийгизерин белгилейт. Ошондой эле, мыйзам чыгаруучулардын тил маданияты жана укуктук ченемдерди иштеп чыгуунун так эместиги маселеси көтөрүлүп жатат. Автор

парламентарийлердин сөзү так, таза жана ачык болушу керек, бирок бул талаптарга дайыма эле жооп бере бербейт деп ырастайт.

Мыйзам чыгаруучулардын тил маданиятынын жетишсиз деңгээли чечим табууну кыйындатып, кабыл алынган чечимдердин сапатын төмөндөтүшү мүмкүн. Ошондой эле, жарандар жана адистер үчүн мыйзамдардын жеткиликтүүлүгүн төмөндөткөн укуктук ченемдердин формулировкаларынын так эместиги проблемасы белгиленүүдө.

Так категориялык аппараттын жоктугу ченемдик актыларды которууда көйгөйлөрдү жаратат жана ар кандай маанидеги чечмелөөгө алып келет. Бул маселелерди чечүү үчүн

Мыйзамдын тилин иштеп чыгуу, анын ичинде юридикалык техникалык техникалык каражаттарын жана ыкмаларын кылдат иликтөө болуп саналат.

Бул мыйзамдардын аныктыгын жана жеткиликтүүлүгүн жакшыртууга жардам берет. Андан ары диссертацияда аткаруу бийлигинин органдарынын жана мамлекеттик жарандык кызматчылардын укуктук маданияты каралат.

Автор моралдык-психологиялык, кесиптик жана укуктук мүнөздөмөлөрдү камтыган укуктук маданияттын татаалдыгын жана ар тараптуулугун баса белгилейт. Мамлекеттик жарандык кызматкерлердин этика Кодексине өзгөчө көңүл бурулат, ал алардан компетенттүүлүктү, жоопкерчиликти, мыйзамдарды сактоону, сылык-сыпаа жана этикалык нормаларды талап кылат.

Сот бийлиги адилеттүүлүктү жана жарандардын укуктарын коргоону камсыз кылат. Судьялардын кесиптик, институционалдык жана адеп-ахлактык аспектилерде көрүнгөн укуктук маданиятына өзгөчө көңүл бурулат. Жарандардын сот адилеттигине болгон ишенимин бекемдөөгө багытталган сот-укуктук реформа сүрөттөлөт.

Реформанын биринчи этабы аяктаганы менен судьялык кызматка талапкерлерди тандоодо ачык-айкындыктын жоктугу коомчулуктун ишенбөөчүлүгүн жаратып жатканы баса белгиленет.

Талапкерлерди алардын кесиптик көндүмдөрүнө жана жеке сапаттарына баа берүү менен катуу тандап алуу, ошондой эле сот тутумунун көз карандысыздыгын жана судьяларды дөөлөттөн коргоону камсыз кылуу сунуш кылынат. Коомдун сот адилеттигине болгон ишенимин бекемдөө үчүн акыйкаттык жана мыйзамдуулук принциптерин сактоонун маанилүүлүгү баса белгиленет.

"Көчмөн цивилизациясынын укуктук мурасы: Кыргызстандын келечеги" деген деген төртүнчү баптын үчүнчү бөлүгүндө автор маданий-руханий мурастын улуттук иденттүүлүктүн ажырагыс бөлүгү болгон, социалдык байланыштарды чындаган жана коомду өнүктүргөн ролун белгилейт.

Ал тарыхый эс тутумду сактоонун жана маданий коддорду жаш муундарга жеткирүүнүн маанилүүлүгү баса белгиленди. Ааламдашуу шартында жүз-жүз тарыхый жана маданий мурастарды сактоо актуалдуу экендиги белгиленет. Көчмөн мурас азыркы кыргыздардын өтмүшүн түшүнүүгө жана укуктук маданиятын калыптандырууга жардам берет.

Автор өзүнүн каада-салттары жана үрп-адаттары менен көчмөн жашоо образы маданий өзгөчөлүктү сактоого өбөлгө түзөрүн белгилейт.

Көчмөндөрдүн мыйзамдары жана үрп-адаттары адилеттүүлүк жана өз ара жардамдашуу принциптерине негизделген жана заманбап укуктук тутумдарга үлгү боло алат. Көчмөн мурастарды сактоо маданий стандартташтырууну болтурбоо менен

этностор аралык өз ара түшүнүшүүнү жана өз ара түшүнүшүүнү чыңдоого өбөлгө түзөт.

Жаштар көчмөн элдин тарыхын, мыйзамдарын жана үрп-адаттарын изилдешет, бул каада-салттарды урматтоого жана алардын эволюциясын түшүнүүгө өбөлгө түзөт, бул өз кезегинде сынчыл ой жүгүртүүнү жана өткөндү талдоо жөндөмүн өрчүтүп, заманбап маселелерди чечүүгө жана келечек муундардын алдындагы жоопкерчиликти билүүгө жардам берет.

Тарыхый мурас ошондой эле илхам жана сыймыктануу булагы катары кызмат кылат. Ал кыргыз элинин бекемдигин жана чыдамкайлыгын, кыйынчылыктарды жеңип, өздүгүн сактап калуу жөндөмүн эске салат. Бул ошондой эле жаштарды патриотизм сезимин жана өз өлкөсүн өнүктүрүүгө болгон каалоону өстүрөт. Андан ары изилдөө элдик каада-салттардын жана "Манас" эпосунун Кыргызстандагы жаштарды тарбиялоодогу ролун карайт.

Эпос өлкөнүн негизги маданий-адеп-ахлактык байлыгы жана патриоттуулукка, бирдиктүү маданиятты сактоого тарбиялоонун натыйжалуу куралы болуп санала тургандыгы белгиленет.

Кыргызстандын ЖОЖдорунда жаш муундар бул мурасты жакшы түшүнүп, баалай алышы үчүн "Манас таануу" курсу киргизилген. Улууларды урматтоо, меймандостук, адеп-ахлак жана башкалар сыяктуу кыргыз салттарынын укуктук маанисине өзгөчө көңүл бурулат.

Бул баалуулуктар жаштардын укуктук маданиятын калыптандырат жана өткөндү баалоого, азыркы учурду жана келечекти түшүнүүгө, маданий иденттүүлүктү сактоого үйрөтөт.

Диссертация жаштардын укуктук маданиятын жогорулатуу үчүн мамлекеттик деңгээлде билим берүүгө жаңы ыкмалардын зарылдыгын баса белгилейт. Бул процессте тарыхый контекстти жана азыркы коомдун өзгөчөлүктөрүн эске алуу маанилүү.

Ааламдашуу жана маданий интеграция доорунда көчмөн кыргыз коомунун маданий-тарыхый мурасын сактоо жана изилдөө өзгөчө мааниге ээ экендиги белгиленет, анткени ал кыргыз элинин жана анын маданиятынын уникалдуу өзгөчөлүктөрүн сактап калууга гана мүмкүндүк бербестен, ар кандай көл-турлардын жана элдердин ортосундагы диалогго жана өз ара түшүнүшүүгө өбөлгө түзөт.

КОРУТУНДУ

1. Теориялык- укуктук илим башка илимдерде активдүү колодонулуучу ар кандай теоретикалык жана методологиялык көз караштарды бириктирет.

Азыркы учурда көчмөн цивилизациясынын тарыхына жана анда болуп өткөн процесстерге карата көчмөн коомдорду калыптандырган жана өнүктүргөн татаал кубулуштарды ар кандай көз караштардан түшүндүрүүгө мүмкүндүк берет. Ар кайсы өлкөлөрдүн тарыхый-укуктук адабияттарында көчмөн цивилизациясынын келип чыгышын жана эволюциясын түшүндүргөн көптөгөн концепциялар иштелип чыккан. Бул түшүнүктөр неотомизм жана ислам фундаментализми сыяктуу диний теориялардан марксисттик жана башка радикалдык солчул теорияларга чейин, бул маселени ар кандай позициялардан карайт.

Евразиянын көчмөн цивилизациясы номаддардын өзгөчө жашоо образынан улам, тарыхый аспектиде мамлекеттин жана мамлекеттүүлүктүн эң алгачкы формалары пайда болгон "этникалык массивдерди" (гунн, түрк, кытай, славян) түзгөн. Жалпысынан, алар бири – биринен айырмаланып турушкан, бирок эң негизгиси,

Евразия талаасынын мейкиндигинде бирдиктүү этникалык генетикалык кодго ээ болушкан.

Белгилүү болгондой, Кыргыз көчмөн коомунун укуктук маданиятынын калыптанышы анын турмушундагы көчмөн маданий-чарбалык типтеги үстөмдүк менен аныкталган. Дал ушул көчмөн чарбанын шарттары түрк тилдүү уруулук бирикмелердин байыркы мезгилден Жаңы доорго чейинки жалпы өзгөчөлүктөрү: көчмөнчүлүктүн туруксуз мүнөзү; мобилдүүлүктүн жогорку даражасы; тарыхый шарттарга жараша жаңы этносаясий бирикмелердин жана мамлекеттердин (гунн-кыргыз, енисейлик, түрк-монгол, караханид, императордук, советтик этаптар) курамына кошулуу жөндөмдүүлүгү болушуна алып келген. Россия империясынын мезгилинде адат- укуктук маданияттын жана мурдагы башкаруу системасынын бузулушуна өбөлгө түзгөн негизги себептерге төмөнкүлөр кирет: көчмөн калктын жасалма аймактык бирдиктерге бөлүнүшү; администрациянын шайланышы; бийлердин көз карандысыздыгын жана автономиясын ажыраткан соттун шайланышы, элдин укуктук мүмкүнчүлүктөрүн билүүдөн алыс болгон адамдарга кызмат орундарын ачуу, жана натыйжада – чыныгы лидерлерди, укуктун жана салттардын мурунку ченемдерин сактоочуларды коомдук кызматтан четтетүү.

XX к. башында, мажбурлап коллективдештирүү жана отурукташууга өтүү мезгилинде, 1928-жылы көчмөн жашоо образы биротоло жоюлган. Ошол эле учурда көчмөн элдин укуктук аң-сезиминде бөтөн укуктук маданиятты киргизүүнүн алгачкы кесепеттери пайда болгон. Саясий реформалар жана социалисттик укуктук маданияттын тез жайылышы адат укуктун жана салттуу бийлик жана башкаруу институттарынын өзгөрүшүн тездетти. Кыйынчылыктарга жана каршылыктарга карабастан, бул процесс жалпысынан тарыхтын объективдүү баскычы болгон. Улуттун менталитети анын тарыхый эс тутумун, топтогон тажрыйбасын жана этностун пайда болушу менен байланышкан шарттарын чагылдырат. Өткөндүн бул өзгөчө эс тутуму курчап турган дүйнөнүн жүрүм-турум жана кабылдоо стереотиптерин калыптандырат.

2. Укуктук маданият социалдык жана маданий-укуктук көрүнүш катары цивилизация укуктук чындыктын баалуу мурасын, элдин укуктук тарыхында топтолгон коомдук жашоонун укуктук өнүгүү деңгээлин, социалдык системанын бирдиктүү социалдык организм катары бүтүндүгүн, анын коопсуздугун жана корголушун камсыз кылуучу коомдун цивилизация процесстерине кошулуусун билдирет. Эки укуктук маданияттын – көчмөн жана европалык, жамааттык жана жеке маданияттын кагылышуусунун натыйжасында кыргыз коомунун дүйнө таанымынын адеп-ахлактык жана гуманисттик негиздери талкаланды. Мунун терс кесепеттерин биз дагы деле сезип жатабыз. Укуктук маданият белгилүү бир укуктук көз караштарды, руханий баалуулуктарды ж.б. бекемдөө менен коомдук мамилелерге олуттуу таасирин тийгизет. Ал укуктук мамилелерди калыптандырат жана коомдун мүчөлөрүндө укуктук жүрүм-турумдун белгилүү бир түрүнүн зарылдыгын түшүнүүнү өнүктүрөт. Ушундан улам, укуктук маданият жеке адамдардын жана жамааттардын коомдук уюштуруунун жана жөнгө салуунун бирдиктүү тутумуна интеграцияланышын жактайт.

3. Укуктук аспектилер, анын ичинде иштеп чыгуу, ченемдик укуктук актыларды жана адат укугундагы жүрүм-турум эрежелерин сактоо, мыйзам ченемдерине негизделген коомду жана мамлекетти башкарууда негизги ролду ойнойт. Укуктук булактардын мазмунунан көрүнүп тургандай, адаттык-укуктук

институттар адаттын, шариаттын жана россиянын императордук мыйзамдарынын ортосунда колдонулуп келген ченемдеринин симбиозун чагылдырган өзгөчө укуктук маданиятты калыптандырышты.

Укуктук рационалдаштыруу процессинде түрк цивилизациясынын келечек муундары мурунку мамлекеттердин жашоо-тиричилигинин жүрүшүндө калыптанган укуктук ченемдерди алышкан, алар жалпы адмазаттык гана эмес, ошондой эле белгилүү бир этнос үчүн мүнөздүү болгон. Бул ченемдер көчмөн мамлекеттин татаал жана өзгөрүлмө укуктук реалдуулукта жүрүүсүнө жардам берип, ошондой эле алардын аракеттери аскердик жана жарым аскердик тиричиликтин ар кандай кырдаалдарында аман калууга түрткү берген.

4. Көчмөн цивилизациясын теориялык-методологиялык изилдөө

юридикалык илимдин негиздерин терең түшүнүү жана заманбап ченемдик укуктук актылардын негизи катары кызмат кылган салттуу ченемдерди иш жүзүндө ишке ашыруу үчүн маанилүү инструмент болуп саналат. Ар кыл тарыхый-укуктук, философиялык, жалпы илимий жана жеке-укуктук сыяктуу ыкмаларды колдонуу менен биз укуктук кубулуштарга комплексттик анализ жүргүзүп, алардын өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктап, аларды өркүндөтүүнүн жолдорун сунуштай алабыз.

Комплексттик методологиялык ыкманы колдонуу көчмөн цивилизациясын жана ага чектеш дисциплиналарды заманбап реалдуулуктардын жарыгында изилдөө менен байланышкан укуктук билимдерди жана чечмелөөлөрдү кайра карап чыгуу зарылдыгы жөнүндө тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Укуктук түшүнүктөрдү жаңы өңүттөн карап чыгуу төмөнкүлөргө мүмкүнчүлүк берет: 1) азыркы шарттарга жооп бербей калган, эскирген укуктук конструкциялардан баш тартуу; 2) көчмөн цивилизациясынын заманбап принциптерин жана ыкмаларын чагылдырган бүтүн укуктук доктринаны түзүү; 3) көчмөн цивилизациясын тереңирээк түшүнүү үчүн комплекстүү чечимдерди иштеп чыгууга мүмкүндүк бере турган башка илимдер менен укуктуу интеграциялоо.

Көчмөн цивилизациясын изилдөө философиялык, методологиялык жана укуктук аспектилерди айкалыштырган комплекстүү мамилени талап кылат. Мындай жакындашуу жаратылыштын, адамдын жана коомдун өз ара аракеттенүүсүнүн бирдиктүү көз карашын түзүүгө мүмкүндүк берет.

5. Көчмөн цивилизацияларынын укуктук маданиятын изилдөө ыкмасы

катары номадологиянын теориялык-методологиялык аспектилерин изилдөөдө эки негизги аспекти эске алуу керек. Биринчиден, дүйнөлүк цивилизациядагы ордун аныктоо жана аны көчмөн цивилизация катары негиздөө максатында номадизмге салыштырмалуу талдоо жүргүзүү керек. Экинчиден, номадологияны маданий-философиялык мамиленин чыгармачыл потенциалы катары кароо зарыл. Көчмөн цивилизацияларынын укуктук маданиятын изилдөө методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү анын укуктук, дүйнө таанымдык, моралдык-этикалык, социалдык-турдук, аксиологиялык жана башка аспектилерди камтыган ар тараптуулугун баса белгилейт. Бул укуктун социалдык жана укуктук ролу менен шартталган. Изилдөө үчүн методологиялык жана теориялык база катары кызмат кылган фундаменталдуу эмгектердин анализи долбоорду изилдөө үчүн келечектүү багыттарды аныктоого жана тандалган методдордун натыйжалуулугун баалоого мүмкүндүк берет.

6. Көчмөн дүйнөсүнүн укуктук мурасы Чыгыш жана Евразия өлкөлөрүнүн

укуктук маданиятына чоң таасирин тийгизет. Анда адеп-ахлактык принциптерге негизделген адилеттик, боорукердик, абийир, ыйман сыяктуу руханий баалуулуктардын маанилүүлүгүнө басым жасалат. Бул баамдуулуктар Кыргызстанда укуктук жашоо образын, укуктук мамлекетти жана жарандык коомду калыптандыруунун негизи болуп саналат. Укуктук мамлекетти жана жарандык коомду түзүүдөгү ийгиликтер, ошондой эле бүтүндөй коомдун жана айрым жарандардын укуктук активдүүлүгүнүн деңгээли көбүнчө коомдо укуктук аң-сезимдин кайсы түрү басымдуулук кылганына жараша болот. Көчмөндөрдүн укуктук каада-салттары, көчмөндөрдүн адат укугунун элементтерин киргизүү заманбап укуктук мейкиндикти калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт, анткени Кыргызстандын аймагында жашаган ар түрдүү этностук жана маданий топтордун ортосундагы социалдык-экономикалык ынтымакты, адилеттүүлүктү жана өз ара түшүнүшүүнү чыңдоого шарт түзөт.

7. Заманбап Аксакалдар соттору-бекем укуктук негизге жана мамлекеттик колдоого ээ болгон уникалдуу институт. Алар жергиликтүү чыр-чатактарды жөнгө салуу боюнча коомдук функцияларды, ошондой эле анча оор эмес иштерди кароо боюнча мамлекеттик функцияларды, анын ичинде административдик укук бузууларды да аткарышат. Мындан тышкары, аксакалдар соттору мүлктүк жана үй-бүлөлүк талаш-тартыштардын көпчүлүгүн карап, сот системасына оорчулукту азайтууга көмөктөшөт.

8. Курултайдын негизги принциптери ага кылымдар бою көчмөн цивилизациясы катары ийгиликтүү иштөөгө мүмкүндүк берди. Элдик курултайдын ачыктыгы катышуучуларга кабардар болууга мүмкүндүк берди, ыктыярдуулук ар бир адамга курултайдын ишине катышууну каалаар-каалабасын өз алдынча чечүүгө мүмкүндүк берди, ал эми мүчөлөрдүн теңдиги бардык катышуучулар үчүн бирдей укуктарды жана милдеттерди камсыз кылды. Азыркы Кыргызстандын Элдик курултайы салттарды, маданий мурастарды жана коомдук байланыштарды сактап келет. Көйгөйлөргө жана тоскоолдуктарга карабастан, бул институт өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнө жана коомдук-саясий процесстерге таасирин тийгизүүчү таасирдүү саясий түзүм болуп калуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Курултайдын ийгиликтүү иштеши үчүн анын катышуучулары бири-биринин пикирин сыйлап, компромисске барышы керек. Курултайдын натыйжалуулугу анын уюштурулушуна жана коомдук укуктук аң-сезимдеги маанилүү маселелерге жана өзгөрүүлөргө көңүл буруу жөндөмүнө жараша болот.

9. Улуттук иденттүүлүк жана укуктук аң-сезим жаңы баалуулуктарды жана психикалык парадигмаларды өзгөртүүнү талап кылат. Окуяларды өз алдынча баалоо жана жарандыктын жана патриотизмдин негизинде баалуулук багыттарын тандоо үчүн ой жүгүртүү маданиятын өнүктүрүү реформаларды түшүнүү жана колдоо жана каршылаштарга каршы туруу үчүн маанилүү. Укукту табигый түшүнүүгө негизделген нравалык-укуктук аң-сезим укуктук психологиянын, анын ичинде укук, мыйзамдуулук, укук тартиби жана укук аң-сезиминин позитивдүү мүмкүнчүлүктөрүн ачат. Формалдуу-догматикалык укуктук аң-сезим сөзсүз түрдө руханий-адеп-ахлактыктын төмөн экенин билдирет. Коомдун социалдык ар кыл шарттарында мамлекетти чыңдоо үчүн жалпы улуттук баалуулуктар системасын аныктоо маанилүү. Мамлекет укуктук ченемдерди иштеп чыгууда жана колдонууда ар бир улуттун маданий-тарыхый жана социалдык өзгөчөлүктөрүн эске алышы керек. Кыргыз элинин улуттук иденттүүлүк менен байланышкан менталитети тарыхый

тажрыйбанын негизинде адилеттүүлүк жөнүндө түшүнүктү калыптандырат. Кыргыз коомунун каада-салт, үрп-адат жана коллективизм сезимине негизделген укуктук менталитети реформаларды жүргүзүүдө изилдөөнү жана эске алууну талап кылат. Кыргыз элинин руханий маданиятын илимий изилдөөгө негизделген улуттук укуктук менталитеттин бир бүтүн илимий концепциясын калыптандыруу зарыл.

10. Инсандын укуктук маданиятынын деңгээли укуктук системага караганда тезирээк өнүгүп, аны өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Укуктук чөйрөдөгү жарандык активдүүлүк жаңы укуктук тажрыйбаларды жана мыйзамдардын өнүгүшүн стимулдайт. Бирок натыйжасыз укуктук система конфликттин себеби болуп калышы мүмкүн, ал эми мамлекеттик институттардагы карама-каршылыктар жана коррупция мыйзамга карата терс мамилени калыптандырат. Салттуу негиздердин бузулушу укук максимализминин, укукту четке кагуунун же ашыкча даңазалоонун көйгөйлөрүнө алып келет. Адамдын моралдык өнүгүүсүнүн күтүүлөргө дал келбеши кылмышка алып келиши мүмкүн.

Укукту сыйлабай туруп, жогорку укуктук маданият болушу мүмкүн эмес. Адамдын укуктук маданиятын өнүктүрүү социалдык жана психологиялык аспектилерди камтыйт. Ал инсандын укуктук жүрүш-турушун, укуктун маанисин аңдап билүүнү, башкалардын укуктарын сыйлоону, мыйзамга баш ийүүнү жана жарандык-укуктук чөйрөдөгү активдүүлүктү калыптандырат. Мамлекеттик аппаратта ченемдик укуктук актылардын сапатын жана документтер менен иштөө маданиятын аныктоочу юридикалык техниканын деңгээлин жогорулатуу маанилүү.

11. Калктын укуктук маданиятын калыптандырууда жана өсүп келе жаткан муунду укуктук тарбиялоодо мамлекеттик органдардын ролу укуктук системада чагылдырылган коомдун керектөөлөрүнө жана кызыкчылыктарына шайкеш келген баалуулуктар жана орнотмолор системасын жарандарда калыптандырууга багытталган максаттуу ишмердикти билдирет. Бул укуктук билим берүү жеке кызыкчылыктарын коомдук толук баш ийүү дегенди билдирбейт, тескерисинче, алардын шайкеш макулдашуу менен тыгыз байланышта экендиги маанилүү. Бул жагынан алганда, мыйзам чыгаруучу жарандардын укуктарын жана милдеттерин аныктоо, ошондой эле мыйзам бузуулар үчүн жоопкерчиликти белгилөө менен мыйзамдарды иштеп чыгуу менен алектенет. Аткаруу бийлиги мыйзамдардын аткарылышына көз салып турат жана укук коргоо органдарынын ишине контролдукту жүзөгө ашырат, бул жарандардын жана коомдук кошуундардын коопсуздугун камсыз кылат. Сот системасы, өз кезегинде, укуктук ченемдерди өзгөртүү жана акыйкаттыкты жана мыйзамдуулукту сактоо менен жарандардын укуктарын коргойт. Мамлекеттик бийлик органдарынын өкүлдөрүнүн арасында укуктук маданиятты калыптандыруу Мыйзамдуулукту чыңдоого, кылмыштуулуктун деңгээлин төмөндөтүүгө жана жарандардын бийлик структураларына болгон ишенимин жогорулатууга өбөлгө түзөт. Мамлекеттик органдар мыйзамдарды түзүү жана колдонуу, жарандардын укуктарын коргоо боюнча маанилүү функцияны аткарат, бул коомго жана мамлекетке оң таасирин тийгизет.

12. Азыркы укуктук маданияттын укуктук менталдык мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен азыркы абалын талдоосу ал үч элементтин "симбиозу" болуп саналат деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет: ата-бабалардан калган улуттук укуктук маданияттын салттары, мусулмандардын укуктук маданияты жана батыштын укуктук салты. Ошол эле учурда укуктук менталитетте

чагылдырылган маданий архетипти калыптандыруучу кыргыз укуктук каада-салттары бул үчөөнүн ичинен жаңы компонент болуп саналат.

Жергиликтүү улуттук каада-салттардын маанилүүлүгү коомдук укуктук аң-сезимде, мыйзамда жана юридикалык практикада көрүнөт. Укуктук маданият муундардын мураскорлугу жана бири-бирин алмаштырган ар кандай муундардын биргелешкен продуктивдик чыгармачылык ишмердиги аркылуу акырындык менен калыптанууда. Мамлекеттүүлүк башынан өткөргөн ар кандай өзгөрүүлөргө карабастан, анын укуктук маданияты туруктуулуктун негизин көптөн бери калтырып келген. Бул көрүнүш бүгүнкү күндө түрк көчмөн цивилизациясынын маанилүү жетишкендиктеринин бири катары олуттуу кызыгууну туудурат. Демек, укуктук маданиятты кеңири мааниде цивилизациянын социалдык жана маданий-укуктук феномени катары кароого болот. Бул түшүнүк укуктук чындыкты анын өнүгүшүнүн белгилүү бир этабында коомдо калыптанган анын материалдык жана руханий көрүнүштөрүнүн бардык көптөгөн образдарында камтыйт. Кыргыз Республикасынын улуттук укуктук маданиятын жалпы цивилизациялык маданиятты модернизациялоо процесстерине киргизүү маселелерин улуттук маданияттардын өз ара таасир этүү концепциясынын призмасы аркылуу кароо керек, мында улуттук иденттүүлүктүн негизинде жаткан негизги баалуулук багыттарын сактоо маанилүү. Ошондуктан, улуттук укуктук маданияттын алкагында башка маданияттардын жалпы адамзаттык баалуулуктары, позитивдүү жетишкендиктери четке кагылбашы керек жана бааланууга тийиш.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШ-КӨРСӨТМӨЛӨР

Жүргүзүлгөн изилдөө бизге төмөнкү мүнөздөгү сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

1. Укуктук саясат.

1.1. Аксакалдар сотторунун ишин колдоо:

Өкмөткө зарыл:

- Аксакалдар сотторун өнүктүрүү программаларын түзүү жана аларды стратегиялык мамлекеттик демилгелерге интеграциялоо;
 - мамлекеттик органдардын өкүлдөрүнүн катышуусу менен республикалык, региондук жана жергиликтүү деңгээлдеги аксакалдар сотторунун мүчөлөрүнүн үзгүлтүксүз жолугушууларын уюштуруу, анда алар тажрыйба алмашып жана проблемаларды талкуулай алышат;
- аксакалдар сотунун мүчөлөрүн моралдык жана финансылык жактан сыйлоо чараларын иштеп чыгуу.

1.2. КР Жогорку сотуна төмөнкүлөр зарыл:

- мажбурлап аткартуулар боюнча аксакалдар сотторунун чечимдерине даттануу боюнча

акыркы жылдардагы соттук практиканы талдап чыгуу жана анын негизинде сот практикасына баяндама даярдоо;

- аксакалдар сотторунун мүчөлөрү үчүн алардын ишинин укуктук негиздери, иштерди кароо тартиби, протоколдорду жана чечимдерди тариздөө, талаш-тартыштардын ар кандай категорияларынын өзгөчөлүктөрү, даттануу жана чечимдерди аткаруу маселелери, мамлекеттик органдар менен өз ара аракеттенүү, иш кагаздарын жүргүзүү жана адам укуктарын камсыз кылуу боюнча блокторду камтыган мамлекеттик жана расмий тилдерде милдеттүү комплекстүү окутуунун программасын иштеп чыгуу.

1.3. Аксакалдар сотторунун ишин жайылтуу зарыл, анын ичинде:

- ишенимди жана кызматташтыкты бекемдөө үчүн мамлекеттик органдар менен диалогду жана жолугушууларды уюштуруу;
- маалыматтык-түшүндүрүү иштерин жүргүзүү үчүн жалпыга маалымдоо каражаттары менен байланыш түзүү;
- социалдык тармактар аркылуу коомчулук менен байланышты жакшыртуу.

1.4. Элдик курултайды колдоо

Элдик курултайдын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн анын укуктук статусун өркүндөтүү зарыл. Буга байланыштуу төмөнкүлөр сунушталат:

- делегаттык талапкерлерге катуу талаптарды коюу, анын ичинде алардын башкаруу жаатындагы компетенттүүлүгү, авторитети жана кынтыксыз кадыр-баркы;
- делегациялардын катышуучуларында кош жарандуулук практикасынан баш тартууга.
- ден соолукка байланыштуу көйгөйлөр же кызыкчылыктардын кагылышуусу пайда болгон учурда Элдик Курултайдын катчылыгынын жана Улуттук кеңешинин өкүлдөрүнүн ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу жол-жобосун киргизүү.

Бул сунуштарды ишке ашыруу, биздин оюбузча, Элдик Курултай институтунун укуктук статусун жакшыртууга жана анын натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Укуктук тарбия берүүнү өркүндөтүү

1.5. КР Жогорку Кеңеши түзүү керек:

- парламенттик өкүлчүлүктөр - парламентке мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөөгө жардам берүүгө багытталган туруктуу иштөөчү, так аныкталган тармактарда адистештирилген институттар.
- КР Жогорку Кеңешине караштуу консультативдик орган – укук жаратуу процессинин илимин жана практикасын жакындатуу, ошондой эле мыйзам чыгаруучунун укуктук маданиятын жогорулатуу максатында, анын негизги милдети кеңири басма сөздө жарыяланган илимий сунуштарды белгилөө жана эсепке алуу болмокчу.
- Кыргызстандын бардык калкын укуктук жактан окутуунун бирдиктүү эрежелерин иштеп чыгуу жана аларды Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигине жүктөлсүн.

2. Жарандардын укуктук маданиятын жогорулатуу жана Кыргыз Республикасындагы улуттук салттуу баалуулуктарды сактоо боюнча практикалык сунуштар.

2.1. Кыргызстандын жарандарына укуктук билим берүү жана тарбиялоо.

Мамлекеттик органдарга төмөнкүлөр зарыл:

- жаштардын өнүгүүсүнө таасир этүүчү социалдык, экономикалык, маданий жана экологиялык факторлорду эске алуу менен жаштар саясатын калыптандыруу методологиясын кайра карап чыгуу.
- критикалык ой жүгүртүүнү, коммуникативдик көндүмдөрдү, өзүн-өзү окутуу жөндөмүн жана өзгөрүүлөргө адаптациялоону өнүктүрүүнү эске алуу менен билим берүү программаларын иштеп чыгуу.

Мындай мамиле инсанды ар тараптуу өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүүгө өбөлгө түзөт, бул коомдун жана мамлекеттин узак мөөнөттүү келечекте туруктуу өнүгүшүнүн өбөлгөсү болуп саналат.

- жаштардын пикирин эске алуу менен тармактык саясатка "жаштар" компонентин киргизүү.
- жаштар чөйрөсүн башкаруу системасын өркүндөтүү, социалдык өнөктөштүк институтун өнүктүрүү жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдү жана ачыктыкты камсыз кылуу үчүн инновациялык мамилелерди киргизүү.
- мамлекеттик органдардын жарандык коом менен консультацияларына, анын ичинде коомдук бюджеттик угуулар, жаш адистер үчүн билим берүү программалары жана стажировкалар аркылуу жаштарды киргизүү; идеялар жана сунуштар менен алмашуу үчүн жаштар кеңештерин жана платформаларын түзүү; коомдук турмушка активдүү катышуу үчүн маалыматка жана ресурстарга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу.

2.2. Калктын жарандык активдүүлүгүн жогорулатуу боюнча чаралар

Түзүү зарыл:

Улуттук кадрлар резервинин мектеби;

калкты иш менен камсыз кылуу, билим берүү жана бош убактысын уюштуруу маселелерин комплекстүү чечүү үчүн иш менен камсыз кылуу борборлорунун базасында Бирдиктүү маалыматтык-консультациялык борборлор.

Кеңейтүү керек: - калктын коомдук турмушка катышуу формалары, анын ичинде үзгүлтүксүз коомдук угуулар, волонтердук долбоорлор жана форумдар.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган иштердин тизмеси

1. **Айдарбекова Г.Б.** Правовая культура в Киргизии: истоки и современное состояние [Текст] / Г.Б.Айдарбекова// Журнал российского права. – Москва: Институт сравн.правовед. при Правит.РФ. - 2012.№4(184). - С.86-91.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17667531>
2. **Айдарбекова Г.Б., Карыпов Б.К.** Вопросы повышения правовой культуры в рамках правовой политики Кыргызской Республики [Текст] / Г.Б. Айдарбекова, Б.К.Карыпов //Вестник КРСУ. -Бишкек. Том.17. -2017. -№ 11. -С. 106-109.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32360906>
3. **Айдарбекова Г.Б.** Проблемы формирования национальной правовой культуры в Кыргызстане [Текст]/ Г.Б.Айдарбекова //Вестник Уральского института экономики, управления и права. _Екатеринбург. -2010. - № 2 (11). –С. 9-13.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.library.ru/item.asp?id=15200092>
4. **Айдарбекова Г.Б., Урматова А., Батырбаев Б.С., Салыбекова Т.С., Уметов К.А.,** Legal policy and legal culture in the field of unification of legal terminology, reforms in criminal proceedings in the conditions of the sovereignty of kyrgyzstan [Текст]/ Г.Б.Айдарбекова, А.Д, Урматова, Б.С.Батырбаев, Т.С.Салыбекова , К.А.Уметов// Сб.тр: Towards an Increased Security: Green Innovations, Intellectual Property Protection and Information Security. Conference proceedings. Сер. "Lecture Notes in Networks and Systems". - Switzerland, 2022. - С.325-330.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49004144>.
5. **Айдарбекова Г.Б., Уметов К.А.** Цифровое правосознание общества в контексте правовой политики Киргизской Республики [Текст] / Г.Б

- Айдарбекова., К.А.Уметов // Бюллетень науки и практики. -Нижевартовск. - 2020. -Т. 6. -№ 9. -С. 288-292.
- Жеткиликтүүлүк режими:<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44028837>
6. **Айдарбекова Г.Б.,** Токтобаев Б.Т. Антикоррупционная правовая политика Киргизской Республики (сравнительный анализ) [Текст] / Г.Б.Айдарбекова Б.Т. Токтобаев // Бюллетень науки и практики. –Нижевартовск.- 2019. -Т. 5. -№ 5. - С.382-389.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38190238>
7. **Айдарбекова Г.Б.,** Абдыралиев Б. Эволюция политико-правовых ценностей традиционного общества в условиях кочевой государственности (по материалам эпоса "Манас") [Текст] / Г.Б.Айдарбекова., Б.Д.Абдыралиев // Бюллетень науки и практики. –Нижевартовск.- 2019. -Т. 5. -№ 2. -С. 257-262.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36942275>
8. **Айдарбекова Г.Б.,** Мукамбаева Г.У. Правовой нигилизм как показатель несоответствия сложившейся системы позитивного права [Текст] / Г.Б. Айдарбекова, Г.У.Мукамбаева// Вестник КНУ им.Ж. Баласагына. 2020.-№ 3 (03). –С. 73-78.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44620850>
9. **Айдарбекова Г.Б.,** Асканбеков Н.Ш. Генезис правосознания в контексте правовой культуры Запад-Восток [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Н.Ш. Асканбеков // Вестник Евразийской академии административ. наук. - Волгоград.-2018. -№ 4 (45). - С. 132-134.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36634541>
10. **Айдарбекова Г.Б.,** Урматова А.Д. Кубанычбек Нурбековдун тарыхый-укуктук илимдеги орду [Текст] /Г.Б.Айдарбекова, А.Д. Урматова //Ж.Баласагын атынд. КУУнун Жарчысы.- 2023. - №4 (116). -С.133-137. - Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59819266>
11. **Айдарбекова Г.Б.** Исследование вопросов морали в трудах Ж.Баласагына и их влияние на формирование правосознания подрастающего поколения Кыргызстана [Текст] / Г.Б. Айдарбекова // Известия вузов Кыргызстана. -2015.- №7.- С.110-115.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25409016>
12. **Айдарбекова Г.Б.,** Кыдыргычова З.А. Гармонизация пенсионного законодательства ЕАЭС в области социально-обеспечительных прав трудящихся [Текст] /Г.Б.Айдарбекова З.А.Кыдыргычова // Бюллетень науки и практики. -Нижевартовск.-2024. Т.10. -№ 1.-С. 342-348.
-Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59722173>
13. **Айдарбекова Г.Б.,** Асканбеков Н.Ш. Вопросы правовой культуры органов законодательной власти в Кыргызской Республике в условиях гуманизации правосознания. [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Н.Ш. Асканбеков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана.-2017. -№ 6. -С. 142-144.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30070444>
14. **Айдарбекова Г.Б.,** Ганиева Т.И. Особенности национального законодательства Кыргызской Республики в сфере трудовой миграции (сравнительно-правовой анализ) [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Т.И.Ганиева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. -2018. -№ 2.-С. 161-164.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35203540>

15. **Айдарбекова Г.Б.,** Сыдыков А. Сущность и правовая природа политических прав и свобод в системе иных прав человека [Текст] / Г.Б.Айдарбекова А.Сыдыков// Бюллетень науки и практики РФ. – Нижневартовск.-2024. Т.10. - № 7. -С. 443-452.
16. - Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68483506>
17. **Айдарбекова Г.Б.,** Ганиева Т.И. Проблемы применения криптовалют в странах ЕАЭС [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Т.И.Ганиева // В сб.: Российское предпринимательство: история и современность: Материалы I Всероссийских Морозовских чтений. -Орехово-Зуево: МГТУ,- 2018. -С. 236-241.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36859490>
18. **Айдарбекова Г.Б.,** Бейшембиев Э.Ж. Внешнеэкономическая деятельность Кыргызской Республики в составе ЕАЭС [Текст] / Г.Б. Айдарбекова Э.Ж. Бейшембиев // Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. -2023.-№ 1 (113). -С. 135-141.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=53849876>
19. **Айдарбекова Г.Б.** Политико-правовые идеи социального движения «заманизм» [Текст] / Г.Б. Айдарбекова // Наука и новые технологии - Бишкек. - 2009.-№6. -С.238-241. - Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36322848>
20. **Айдарбекова Г.Б.** Правовая культура кыргызского кочевого общества: аксиологический аспект: Матер.межд.конф. «Совершенствование законодат. КР: совр. сост.и персп.» (4 марта 2010 года) [Текст] / Г.Б. Айдарбекова // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.Сер.1. Соц-гум.науки. Вып.3. - 2010. -С.28-31.
-Жеткиликтүүлүк режими::<https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/AJDARBEKOVA%20G/B..pdf>
21. **Айдарбекова Г.Б.** Вопросы формирования государственной и правовой идеологии в КР: Матер.межд.конф. «Совершенствование законодат. КР: совр. сост.и персп.» (4 марта 2010 года) [Текст] /Айдарбекова Г.Б., // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. Сер.1. Соц-гум.науки. Вып.3. - 2010. -С.28-31. - Жеткиликтүүлүк режими: http://lib.knu.kg/files/2010/vestnik_Seria_1_vypusk3.pdf
22. **Айдарбекова Г.Б.**Токтобаев Б.Т., Феномен кочевой государственности в евразийской науке [Текст] / Г.Б. Айдарбекова, Б.Т. Токтобаев // Институты власти и права народов Евразии в XIII–XIX вв. : сб. науч. статей / под ред. д.ю.н, проф. А.А. Васильева; Мин.науки и высшего образования РФ // Вестник Алтай. гос. ун-в. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2023.-С.162-168.
-Жеткиликтүүлүк режими:https://bolshoyaltay.asu.ru/upload/iblock/3ff/ip0vdrn04ijhp2arpoitbdkpz3pk8x3j/Instituty-vlasti-i-prava-narodov-Evrazii-v-XIII_XIX-v.
23. **Айдарбекова Г.Б.,** Ганиева Т.И. Рецепция элементов правовой культуры кочевого общества в современном гражданском законодательстве Кыргызстана [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Т.И.Ганиева // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.Сер.1. Гум.науки. Спец.вып. - 2012. -С.32-40.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder22375/Калишева%20Н.Х.%20Ст.Вестник%20Кырг.нац.%20универ.pdf>.
24. **Айдарбекова Г.Б.,** Функциональная характеристика правовой культуры общества и правосознания в теории права [Текст] /Айдарбекова Г.Б., // Вестник КазНУ им.аль-Фараби. Сер.юрид. науки.-Алматы. -2011. -№4 (60).-С.36-39.

- Жеткиликтүүлүк режими: http://46.255.239.230/cgi-bin/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=PR&P21DBN=PR&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%3C.
25. **Айдарбекова Г.Б.** Правовая культура и правовое сознание в системе правового воспитания [Текст] / Айдарбекова Г.Б., // Вестник КНУ им.Ж.Балас. Вып.5. Соц-гум.науки. – 2014.- С.108-113.
- Жеткиликтүүлүк режими: http://lib.knu.kg/files/2014/vestnik_5_2014.pdf
26. **Айдарбекова Г.Б.** Заповеди Манаса как истоки национально-правовой идеологии [Текст] / Г.Б. Айдарбекова // Преподавание манасоведения в вузах КР: проблемы, поиск, решения: Матер. межд. научно-практич.конф. от 7 декабря 2012г // Вестник КНУ им.Ж.Балас. Спец.вып.. Соц-гум.науки. 2014.- С.108-113.
- Жеткиликтүүлүк режими: http://lib.knu.kg/files/2012/vestinik_specKKI.pdf
27. **Айдарбекова Г.Б.,** Ганиева Т.И. Базовые ценности эпоса «Манас» как источник правовой культуры и составная часть государственно - правовой идеологии кыргызов [Текст] / Г.Б.Айдарбекова, Т.И. Ганиева: Преподавание манасоведения в вузах КР: проблемы, поиск, решения: Матер. межд. науч.-практ.конф. от 7 декабря 2012г // Вестник КНУ им.Ж.Балас. Спец.вып. Соц-гум.науки – 2014.- С.281-289.
- Жеткиликтүүлүк режими: http://lib.knu.kg/files/2012/vestinik_specKKI.pdf
28. **Айдарбекова Г.Б.,** Токтобаев Б.Т. Моральные ценности как основа правовой системы Кыргызстана [Текст] / Г.Б. Айдарбекова, Б.Т. Токтобаев // Правовая система Кыргызской Республики: история и современность: коллективная монография / под ред. Е.С. Аничкина, Б.И. Борубашова, В.В. Сорокина ; Мин.науки и высш.обр. РФ, Мин.обр.и науки КР, КРСУ. — Барнаул : Изд-во Алт. госуд.ун-та, 2024.-С.66-73.
- Жеткиликтүүлүк режими: <http://ralj.ru/article/view/%282024%293.2>
29. **Айдарбекова Г.Б.** Теории кочевой государственности с позиций цивилизационного подхода [Текст] / Г.Б.Айдарбекова // Научные труды “ӨДІЛЕТ” // Касп.обществ.универс. - Алматы, 2009. -№4 (30).-С.143-147.
-Жеткиликтүүлүк режими: <https://adlet-nt.kz/wp-content/uploads/2019/01/20114-Scientific-works-of-Adilet-min.pdf>
30. **Айдарбекова Г.Б.** Политико-правовые идеи Ж.Баласагына об идеальном правлении [Текст] / Г.Б.Айдарбекова // Научные труды “ӨДІЛЕТ” // Каспийский обществ.универс. 2009.-Алматы, №4 (30). -С.143-147.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://adlet-nt.kz/wp-content/uploads/2019/01/2009-4-Scientific-works-of-Adilet-min.pdf>
31. **Айдарбекова Г.Б.** Торе» и «йосун» как нормы обычного права тюркской кочевой цивилизации [Текст] / Г.Б. Айдарбекова // Вестник Казахского Нац педаг.унив. им.Абая. Сер.Юриспруд.-2011.-№1(23).-С.3-6.
- Жеткиликтүүлүк режими: <https://articlekz.com/article/10347>.
32. **Айдарбекова Г.Б.** Батырбаев Б., Токтомбаева А., Салыбекова Т, Кулдышева Г., Абдуллаева Ж. Legal policy and legal culture in the system for public administration and judiciary in the Kyrgyz Republic [Текст] / Г.Б. Айдарбекова Б.С.Батырбаев, А.Ж. Токтомбаева, Т.С.Салыбекова, Г.К. Кулдышева, Ж Абдуллаева // Open Journal of Social Sciences . -Изд.:Scientific Research Publishing. -Т.9 -№7. -2021.- С.53-61. doi: 10.4236/jss.2021.97005

Айдарбекова Гульнара Бейшекеевнанын “Көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятынын феномени: тарыхы жана азыркы учуру” аттуу темада 12.00.01–укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы, укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин доктордук окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: укуктук маданият, феномен, көчмөндөр цивилизациясы, адат укугу, укук традициялары, аксакалдар соту, курултай, методология, инсан, мамлекеттик органдар, укуктук мурас.

Изилдөөнүн объектиси болуп укуктук маданият коомдун укуктук турмушунун комплекстүү мүнөздөмөсү катары, анын ичинде кыргыздардын көчмөн цивилизациясындагы укуктук маданияты түзөт.

Изилдөөнүн предметин социалдык өнүгүү процессинде калыптанган укуктук көрүнүштөрдүн жыйындысы катары көчмөн Евразия цивилизациясынын укуктук маданиятынын өзгөчөлүгүн шарттаган факторлор, коомдун укуктук жашоо ыңгайын камсыз кылган кыргыз элинин улуттук укуктук салтынын баалуу багыттары түзөт.

Изилдөөнүн максаты: көчмөн цивилизациясынын укуктук маданиятынын феноменин бир бүтүн жана көп кырдуу көрүнүш катары комплекстүү түшүнүү, анын азыркы кыргыз коомунун реалдуулуктарына карата колдонулган тарыхый-укуктук жана теориялык-методологиялык аспектилерин карап чыгуу.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизи болуп илимий методдордун жыйындысын түзөт: тарыхый-укуктук, диалектикалык, систематикалык, анализ жана синтез, структуралык-функционалдык, салыштырма-укуктук, логикалык ж. б.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Диссертациялык иш Евразия көчмөн цивилизациясынын контекстинде мамлекеттүүлүк шартында кыргыз коомунун укуктук маданиятын биринчи феноменологиялык изилдөө жана анын азыркы чындыкка айкалыштыруу болуп саналат. Коомдун укуктук маданиятынын сапатын жогорулатууга жана элдин маданий өзгөчөлүгүн сактоого багытталган Кыргыз Республикасынын мамлекеттик саясатын өркүндөтүү боюнча сунуштарды киргизүү.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын колдонуу даражасы.

Диссертациянын илимий материалдары укукту колдонуу чөйрөсүндөгү укуктук маданиятты өркүндөтүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын колдонуу чөйрөсү. юридикалык көмөк, укук колдонуу органдары, жогорку окуу жайларында окуу процесси.

РЕЗЮМЕ

диссертации Айдарбековой Гульнары Бейшекеевны на тему «Феномен правовой культуры кочевой цивилизации: история и современность» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01-теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Ключевые слова: правовая культура, феномен, кочевая цивилизация, обычное право, правовые традиции, суды аксакалов, курултай, методология, личность, государственные органы, правовое наследие.

Объектом исследования является правовая культура как комплексная характеристика правовой жизнедеятельности общества, в том числе правовой культуры кочевой цивилизации кыргызов.

Предмет исследования составляют факторы, обуславливающие своеобразие правовой культуры кочевой евразийской цивилизации как совокупности правовых явлений сформировавшейся в процессе социального развития, ценностные ориентиры национальной правовой традиции кыргызского народа, обеспечивающих правомерный образ жизни общества.

Цель исследования: комплексное осмысление феномена правовой культуры кочевой цивилизации как целостного и многогранного явления, рассмотрение ее историко-правовых и теоретико-методологических аспектов применительно к реалиям современного кыргызского общества.

Методологическую основу диссертационного исследования составили совокупность научных методов: историко-правовой, диалектический, систематический, анализ и синтез, структурно-функциональный, сравнительно-правовой, логический и др.

Научная новизна диссертации. Диссертационная работа является первым феноменологическим исследованием правовой культуры кыргызского общества в условиях государственности в контексте евразийской кочевой цивилизации и ее интеграции в современную действительность.

Внесение предложений по совершенствованию государственной политики Кыргызской Республики, направленной на повышение качества правовой культуры общества и сохранение культурной самобытности народа.

Степень использования материалов диссертации. Материалы диссертационного исследования могут быть применены при совершенствовании законодательства в области повышения правовой культуры КР.

Область применения. юридическая помощь, правоприменительные органы, образовательный процесс в высших учебных заведениях.

SUMMARY

of Aidarbekova Gulnara Beishekeyevna's dissertations "The phenomenon of legal culture of nomadic civilization: history and modernity" for the degree of doctor of law on specialty 12.00.01 - theory and history of law and state; history of teachings about law and the state

Key words: legal culture, phenomenon, nomadic civilization, customary law, legal traditions, courts of elders, kurultai, methodology, personality, state bodies, legal heritage.

Object of research: Legal culture is considered as a complex characteristic of the legal life of a society, including the legal culture of the nomadic Kyrgyz civilization.

Subject of research: is the factors that determine the uniqueness of the legal culture of the nomadic Eurasian civilization as a set of legal phenomena formed in the process of social development, the value orientations of the national legal tradition of the Kyrgyz people, ensuring a legitimate way of life of society.

Purpose of the research: is a comprehensive understanding of the phenomenon of the legal culture of nomadic civilization as an integral and multifaceted phenomenon, consideration of its historical, legal, theoretical and methodological aspects in relation to the realities of modern Kyrgyz society.

Research methods: we have compiled a set of scientific methods: historical-legal, dialectical, systematic, analysis and synthesis, structural-functional, comparative-legal, logical, etc.

Scientific novelty. The dissertation is the first phenomenological study of the legal culture of the Kyrgyz society in the conditions of statehood in the context of the Eurasian nomadic civilization and its integration into modern reality.

Making proposals for improving the state policy of the Kyrgyz Republic aimed at improving the quality of the legal culture of society and preserving the cultural identity of the people.

The degree of use of dissertation materials. The materials of the dissertation research can be used to improve legislation in the field of improving the legal culture of the Kyrgyz Republic.

Application area: legal aid, law enforcement agencies, and the educational process in higher education institutions.